

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA HISTORIE

**ŽIVOT DÍTĚTE NA VENKOVĚ VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ OČIMA
SBĚRATELŮ LIDOVÝCH TRADIC**

Magisterská diplomová práce

Olomouc 2018

Zpracovala: Bc. Prokešová Kristýna

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci napsala samostatně, za pomoci pramenů a literatury, jejichž seznam je uveden na konci této práce.

V Olomouci dne

Podpis

Bc. Prokešová Kristýna

Ráda bych poděkovala doc. Mgr. Radmile Švaříčkové Slabákové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a inspiraci při psaní mé práce. Dále bych chtěla poděkovat všem, kteří mi pomohli získat použitou literaturu a prameny. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům, kteří mě při psaní této práce plně podporovali.

Obsah

Úvod	5
Literatura	9
Prameny	13
1. Dítě přišlo na svět.....	21
1. 1. První okamžiky novorozeněte na světě	24
1. 2. Křest.....	25
1. 3. Vztahy mezi dětmi a obyvateli obce.....	30
2. Péče o dítě	32
2. 1. Výživa dětí.....	32
2. 2. Čistota.....	36
2. 3. Spánek	38
2. 3. 1. Ukolébavky a modlitbičky	39
2. 4. Oděv.....	41
3. Dítě mezi matkou a otcem.....	44
4. Výchova	48
4. 1. Tresty	52
4. 2. Pěstounka – důležitá osoba v životě venkovského dítěte	54
5. Hry a zábava.....	58
5. 1. Hry v přírodě	59
5. 2. Kolektivní hry.....	61
5. 3. Zimní čas	63
5. 4. Hračky jako pomocníci k rozvoji fantazie.....	64
5. 5. Říkadla a hádanky pro malé i velké děti.....	67
6. Svátky a slavnosti oblíbené dětmi	70
7. Povinnosti venkovských dětí.....	75
Závěr.....	80
Seznam pramenů	84
Seznam literatury.....	85
Resumé	87
Obrazové a textové přílohy	88
Anotace.....	95

Úvod

Cílem mé diplomové práce je zmapovat dětství na venkově mezi lety 1848 – 1914 na základě sepsaných sbírek o lidové slovesnosti. A abych co nejlépe vystihla podstatu dětství na venkově, srovnávala jsem ho s dětstvím ve městech. Jelikož tato reflexe se objevuje i v pramenech. Dlouhé 19. století přineslo mnoho nových poznání, které se týkají i rodin na venkově. Po roce 1848, nejvíce v 80. a 90. letech, se pozornost některých etnografů obracela zejména na děti z vesnic. V jejich sbírkách je pojednáváno o dětech skrze lidové tradice, zvyky a pověry. Cílem autorů těchto sbírek bylo poukázat na jedinečnost lidové kultury, kterou nejvíce vyzdvihuje svým výrokem František Josef Čečetka: „Učeným i neučeným oznamte, že i v hlubinách nízkého lidu, a ne pouze na světlé výši vzdělanosti, nalezne se duch a krása, že i tam sídlo své má poezie.“¹ Tento rys demokratizace je společným tématem v mnou zkoumaných pramenech.

Dějiny každodennosti byly po dlouhou dobu opomíjeny, rozmach zažívají až v posledních desetiletích. Na tento typ dějiny jsem se začala zaměřovat v rámci magisterských seminářů. Během studia jsem našla velkou mezeru v bádání o dětech, kterým byl v historické literatuře vyhraněn pouze omezený prostor. Nejčastěji je dětství popisováno v rámci městského či šlechtického prostředí. Zájem o děti z těchto společenských vrstev přisuzuji mnohem větší rozmanitosti a dostupnosti pramenů. Zejména děti šlechtického původu byly nuceny psát si deníky, ve kterých jsou zachyceny informace o každodenním životě jejich pisatele. Nejznámější tuzemskou

¹ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 5.

autorkou, která své práce věnuje především ženám a dětem, je Milena Lenderová. I její publikace jsou ve větší míře zaměřeny na děti z měst, zatímco venkov je v nich opomíjen. Celkový nezájem badatelů o dítě v minulosti autorka zdůvodňuje tím, že po dlouhou dobu našich dějin nemělo žádný statut ani hodnotu. Na dítě bylo pohlíženo jako na nedokonalou bytost, která se po dosažení šesti či sedmi let stává dospělou individualitou.²

Samotný výzkum mé diplomové práce je založen na celkové analýze a následné kompilaci nashromážděných pramenů. Během svého výzkumu jsem se velmi často setkala s parafrázemi či dokonce doslovnými citacemi. Jde vidět, že tehdejší autoři poznatky přepisovali jeden od druhého. Také to poukazuje na fakt, že mnoho tradic bylo podobných. Přesto přicházejí etnografové s některými poznatky, které jsou něčím nové. Každý z nich pojednává o odlišném kraji v rámci zemí habsburské říše, proto se jejich interpretace dětství liší. Každý z autorů se snaží vyzdvihnout svůj kraj a poukázat na jeho jedinečnost. Bylo tedy potřeba vybírat z pramenů zásadní fakta, která se neopakují. Kritickým přístupem jsem se snažila tato fakta také zhodnotit, jelikož věřím, že každý z autorů se i v rámci své záliby k tradicím snažil o dokonalou představu lidové kultury. I přesto, že některé prameny jsou zaměřeny pouze na děti, obsahují mnoho informací o těhotenství, porodech či péči o rodičí matku. Pokud odbouráme tyto informace, zjistíme, že díla o dítěti pojednávají pouze sporadicky. S tímto problémem jsem se setkávala při psaní diplomové práce poměrně běžně.

Má práce je členěna na kapitoly týkající se dítěte od jeho narození po dobu nástupu do školy. Nejprve se zaměřím na tradice spojené s příchodem potomka do rodiny. Zejména se zaměřím na posvátnost křtu. V rámci této kapitoly budu srovnávat

² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 14.

průběh křtu na vesnici a ve městě. Tyto odlišnosti nacházíme v prostoru, jelikož na vesnicích se křtilo pouze v kostelech, tedy pokud se nejednalo o křest během těžkého porodu. Ve městech to nebylo pravidlem a křtilo se i doma. Rozdílnost se odráží také v hodnotách darů nebo oděvech. Mimo to budu v kapitole reflektovat tradici první rituální koupele novorozeněte. Dále postojte otců, kterým čerstvě narozená dcera přináší místo radosti spíše starost.

Druhá kapitola je věnována péči o dítě, která byla na vesnicích mnohem primitivnější než ve městech. Především to bylo z důvodu nedostatku speciálního dětského zboží, kterým bylo město přehlceno. Konkrétněji mám na mysli lepší dostupnost pudrů nebo mnohem více možností umělé výživy dětí, která se prodávala v lékárnách. Co se týče dětské stravy, velkou odlišností mezi městem a vesnicí je využívání služeb kojné. Zatímco vesnice byla k těmto ženám více skeptická, kojná se stala ve městech určitým fenoménem. Dalším neopomenutelným prvkem péče o dítě je pohodlná móda, která se malým ratolestem začala přizpůsobovat až v 19. století. I důležitost spánku je nezpochybnitelná. Tento čas je spojen s ukolébavkami či jednoduchými modlitbičkami, které etnografové zachycují ve svých dílech. Několik z nich se pokusím v práci reflektovat.

Narození potomka proměnilo mravy celé rodiny. Avšak nejdůležitějším úkolem rodiny bylo dítě správně vychovávat. Podstatou výchovy bylo dítě formovat ve všech možných aspektech. Zejména v poslušnost, úctu k rodičům a lásku k Bohu. Náboženství bylo důležitou složkou výchovy. S výchovou jsou spjaty také sankční prostředky, které napomáhají rodičům udržovat respekt v rodině. Nebudeme však pojednávat pouze o tělesných trestech, ale mnohem více se zaměříme na dětskou mytologii, která byla zmiňována v mnohých sbírkách. Na vesnici ještě i ve 2.

polovině 19. století byla s výchovou spjata pěstounka. Na základě svých vlastních vzpomínek z dětství ji popisuje František Mošner.³

K dětem neodmyslitelně patří zábava a hra. Venkovské děti mnohem více inklinují k přírodě, která je k zábavě nebo hrám ideálním prostředím. Mým cílem bude popsat oblíbené hry venkovských dětí. Ve 2. polovině 19. století začínají být velmi oblíbené sporty, které utužují fyzickou stránku dítěte. O tom, že provozování sportů je stále oblíbenější, pojednávají také katalogy, které nabízejí potřebné zařízení k jejich provozování. Čas spojený se zábavou je vyplněn dětskou radostí. Tu přináší i slavnosti a svátky, které se na vesnicích dodržovaly. Vybrala jsem pouze takové, u kterých je dítě středem pozornosti celého dění.

V neposlední řadě je důležité si uvědomit, že život vesnického dítěte je mnohem dříve zbaven bezstarostnosti, než tomu bylo u dětí z měst. Již ve čtyřech letech se musely zapojit do povinností spojených s hospodářstvím. Nejčastěji se tito malí pomocníci setkávají společně na pastvinách. Avšak s přihlédnutím k dětské nátuře byl i tento čas povinností vyplněn zábavou s ostatními dětmi.

³ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dětí mimo školu*. Brno 1851.

Literatura

Historička Milena Lenderová se věnuje každodennosti i samotnému dítěti v 19. století. Spolu s Karlem Rýdlem vydali publikaci *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*.⁴ Publikace se zaměřuje na děti vyrůstající ve městech. Pojednává o všech aspektech dětství. Zaměřuje se na těhotnou matku, průběh porodu a poté se věnuje samotnému dítěti. Dále mapuje jeho první krůčky, křest, proměny mravů v rodině spojené s příchodem nového potomka nebo výchovu. Publikace je dále zaměřena na traumata dětství. V této kapitole je popisována situace nemanželských dětí, sirotek nebo týraných dětí. Nejvíce se autoři zaměřují na pražské prostředí, například rodiny pražské chudiny. V tom vidím veliký potenciál své práce, jelikož pojednává o dětech zejména z venkovského prostředí, na děti ovlivněné folklorní tradicí. Kniha je plná zásadních faktů, které k tématu neodmyslitelně patří, ale dle mého názoru dvojice nedokázala čtenáři přiblížit každodenní život dítěte. V neposlední řadě od mé diplomové práce je odlišná škála pramenné základny. Tu mou čtenářům popíšu v samostatné kapitole.⁵

S touto autorkou je spojena i následující obsáhlá publikace *K hříchu i k modlitbě, žena devatenáctého století*.⁶ S výše zmíněnou knihou mají mnoho společného, avšak tahle se zajímá spíše o ženu a pozdější emancipační proces. V prvních kapitolách týkajících se dítěte je tato publikace zkrácenou verzí prvního zmíněného titulu.⁷ Autoři Milena Lenderová, Tomáš Jiránek a Marie Macková se

⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006.

⁵ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006.

⁶ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. 2. vyd., Praha 2016.

⁷ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. 2. vyd., Praha 2016.

okrajově dětem věnovali v knize *Z dějin české každodennosti*.⁸ Kapitola od kolébky k pubertě je věnována pouze dětem. Její autorkou je opět Milena Lenderová. Ta při psaní čerpá ze svých předchozích publikací. Opět se autoři více zaměřují na děti v městském prostředí, životu dětí na vesnici se dotýkají pouze okrajově. V knize je například popisována dětská móda, tedy spíše dětské módní trendy na konci 19. století. Dále se zaměřuje na vzdělávání dětí a neopomíná ani vzdělávání dívek. *Život v armádě* je nesporně velmi zajímavou kapitolou, která mimo jiné mapuje odvody mladých chlapců k ozbrojeným silám.⁹ Na další knize Milena Lenderová spolupracovala s dvojicí Martina Halířová a Tomáš Jiránek. Společně jsou autoři knihy *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914 – 1918*.¹⁰ Publikace popisuje dobu krize dětství, kterou 1. světová válka přinesla. Avšak dítě během 1. světové války již nenáleží do mého zájmu bádání.¹¹

Autorka Milena Lenderová přispívající do všech výše zmíněných titulů nejvíce čerpá z pramenů lékařské a osobní povahy. Zejména pro její rozšířené kapitoly pojednávající o péči těhotných žen, porodech či babictví jsou odborné lékařské publikace pramennou základnou. V mnohém se Milena Lenderová odkazuje na pohled tehdejších žen, které jsou s dítětem neodmyslitelně spjaty. Své reflexe žena v 19. století zachycovala ve svých denících či vzpomínkách. Na základě prozkoumání pramenné základny těchto knih, jsem se zaměřila na odlišné typy pramenů. Informace

⁸ JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena; MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009.

⁹ JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena; MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009.

¹⁰ HALÍŘOVÁ, Martina; JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena: *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914 – 1918*. Praha 2015.

¹¹ HALÍŘOVÁ, Martina; JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena: *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914 – 1918*. Praha 2015.

z těchto publikací využívám zejména k doplnění kontrastů mezi dětmi ve městech a na vesnici.

Roku 2016 vyšla kniha s názvem *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*.¹² Autorkou je Pavla Vošahlíková, která přednáší na filozofické fakultě UK. Kniha mapuje školství v zemích habsburské monarchie a řeší také nastalé strasti vzniklé zavedením povinné školní docházky. Zaměřuje se na problém reformací výuky a celkového vzdělávacího aparátu. Především poukazuje na problém nekvalifikovanosti pedagogů. Vzdělávání pedagogů bylo opěrným pilířem celého školství a rakouská politika podnikla mnoho opatření, které měly nastalou situaci vylepšit. Pavla Vošahlíková reflektuje první roky po zavedení všeobecné školní povinnosti. Věnuje se skepsi převládající u rodičů, jelikož ti své děti potřebovaly během prací na hospodářství. Autorka na základě pramenů brilantně popisuje každodennost učitele či žáků z měst i vesnic. V mnoha případech naráží na špatné vztahy mezi nimi. Většinou jsou tyto chladné vztahy podmíněny nevychovaností žáků a také neochotě rodičů se školou spolupracovat. Zejména pro mne byla inspirující její kapitola týkající se tělesných trestů, které jsou součástí každé výchovy. Z mého pohledu je kniha kvalitní publikací, která čtenářům přiblíží školství, tehdejší žáky, učitele či finanční krizi ve školství.¹³

Roku 2007 byla obhájena diplomová práce *Kulisy dětství a jeho svět v 19. století*.¹⁴ Její autorkou je studentka Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích Jitka Brejchová. Musím však konstatovat, že název diplomové práce je jediným originálním

¹² VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016.

¹³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016.

¹⁴ BREJCHOVÁ, Jitka: *Kulisy dětství a jeho svět v 19. století*. České Budějovice 2007. (Obhájená diplomová práce)

prvkem. Zdá se mi, že její práce je velmi podobná knihám Milady Lenderové, které na příbuzné téma sepsala. Její publikace jsou hojně využívány v celé diplomové práci. Povšimla jsem si již v úvodu, že Jitka Brejchová uvádí, že „cennými prameny k její práci“ jsou publikace zmíněné historičky. I to mne utvrdilo ve špatném obecném přehledu autorky diplomové práce. Celkově je práce pojata velmi obsírně a snaží se předložit mnoho nesouvisle poskládaných faktů k tématu. Velmi obsáhle se věnuje domácím lékařům a porodům, které by měly být pouze okrajovými kapitolami. Mnohem více by se autorka měla zaměřovat právě na dítě a jeho svět. Avšak na rozdíl od mé práce se opravdu věnuje kulisám okolo dítěte, například interiérům dětských pokojů či kočárkům.¹⁵

Martina Halířová je autorkou disertační práce s názvem *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství*.¹⁶ Tato práce mapuje vývoj ochrany dětí, jakými prostředky společnost děti chránila a naopak jaké možnosti obrany dětí měly. V rámci práce autorka pojednává o péči, která se dětem dostávala prostřednictvím státních ústavů, jako jsou například opatrovny, jesle či sirotčince. Autorka představuje kontroverzní témata, mezi které řadí odlišnosti v sexuálním chování dítěte, prostituci, zneužívání dětí či obchod s nimi. Práce je opět zaměřena na městský prostor, zejména na Prahu. V rámci široké škály pramenů a odborné sekundární literatury se odkazuje mimo jiné i na dosavadní práce Mileny Lenderové, která je taktéž vedoucí disertační práce. Velkou

¹⁵ BREJCHOVÁ, Jitka: *Kulisy dětství a jeho svět v 19. století*. České Budějovice 2007. (Obhájená diplomová práce)

¹⁶ HALÍŘOVÁ, Martina: *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice 2009. (Obhájená disertační práce)

část pramenů tvoří periodický tisk různého zaměření či fondy uložených zejména v pražských archivech.¹⁷

Prameny

V této práci vycházíme ze sbírek lidové slovesnosti. Ta byla již od středověku předávána ústní formou, avšak v 19. století se stala středem zájmu dobových autorů. Od 2. poloviny 19. století, zejména až v 80. a 90. letech, začala být sepisována do sbírek pojednávajících zejména o životě na venkově, který byl silně ovlivněn folkloristikou. Svými sbírkami se autoři podíleli na zachování její tradice.¹⁸ V lecčem se pokusím poukázat na spojitost mezi městem a vesnicí. V mnohých případech týkajících se výchovy, životního stylu a zdraví se pro město stala vesnice inspirativní. Předmětem zájmu těchto pramenů je rodina, především pak dítě v ní.

Tyto sbírky jsou sepisovány na základě cest autorů po českých zemích na konci 19. století. Některé odkazují na prostředí Slezska a Moravy, jiné na oblast Horácka, která je přechodnou linií mezi Moravou a Čechami. V neposlední řadě sbírky pojednávají o českých mravech z okolí Poděbradska a Bydžovska. František Bartoš,¹⁹ Josef Košťál,²⁰ František Josef Čečetka,²¹ Josef Dufek,²² František Tesař²³ a František Mošner²⁴ jsou autoři mých pramenů. Každý ze jmenovaných mužů byl povoláním

¹⁷ HALÍŘOVÁ, Martina: *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914. Disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice 2009. (Obhájená disertační práce)

¹⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 31.

¹⁹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888.

²⁰ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891.

²¹ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900. Dále ČEČETKA, J., František: *Velké děti*. Velké Meziříčí 1900.

²² DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893.

²³ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítě*. Praha 1882. Dále TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítěte*. Praha 1877.

²⁴ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dětí mimo školu*. Brno 1851.

pedagog. Z toho důvodu měli k dětem velmi blízký vztah. Až na Josefa Dufka, který pracoval ve vlastivědném muzeu na Velkomeziříčsku, se jedná o velmi známé etnografy z 2. poloviny 19. století. Velmi často se na sepisování těchto sbírek podíleli také žáci autorů a jejich kolegové z oboru pedagogického nebo etnografického.

Všechny lidové sbírky použité v mé diplomové práci mapují život na vesnici skrze pověry a tradice, které se ve větší míře stále dodržovaly. Často jsou prameny doplněny osobními zkušenostmi autorů, jelikož většinu svého života prožili také na vesnici. Prameny Františka Bartoše a Josefa Košťála pojednávají pouze o dětech. Ty ostatní se věnují i tématům týkajících se dospělého věku. Sbírkou lidové slovesnosti jsem zvolila k výzkumu také z toho důvodu, že v sobě zahrnují ukolébavky, říkadla a říkanky, rozpočítávadla, hádanky či pohádky, které k dětství neodmyslitelně patří. Jejich cílem kromě pobavení dítěte bylo také vzbudit v něm lásku k rodné vlasti, k přírodě či vrstevníkům. S některým typem těchto ústních říkadla se dítě dostává do kontaktu ještě před narozením. Jelikož jakási písňová či zvuková forma byla prvním kontaktem mezi nenarozeným dítětem a rodiči. Dále skrze tuto lidovou slovesnost znaly děti různá zaříkávadla a rozpočítadla ke hrám, kterým se ve své práci budu taktéž věnovat.

Stěžejní pramen mého výzkumu pochází od zlínského rodáka Františka Bartoše (16. března 1837 – 11. června 1906). František Bartoš nejprve učil ve Strážnici (1864 – 1865) a poté byl učitelem na českém oddělení německého gymnázia v Olomouci (1865 – 1866). Od roku 1869 byl profesorem na slovanském gymnáziu v Brně. Zde vyučoval latinu, řečtinu a češtinu.²⁵ Nejvíce svých děl vydával v 70. a 80. letech 19. století. Kromě jeho záliby sbírat a sepisovat lidové tradice a pohádky, byl také autorem

²⁵ FUKSOVÁ, Monika: *Studijně-dokumentační středisko Františka Bartoše*. Brno 2016, s. 10. (Obhájená bakalářská práce)

mnoha učebnic týkajících se českého jazyka. Je považován za zakladatele moravské etnografie, folkloristiky a jazykovědy. Tento významný moravský pedagog, vlastenec a etnograf sepsal knihu s názvem *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*²⁶ vydanou roku 1888 v Brně. Své poznatky sbíral na cestě po Moravě a Slezsku, kde dlouhou dobu učil. Cílem jeho práce bylo reflektovat děti v souvislosti s jejich bytím v rodině, mezi svými vrstevníky i v souladu s přírodou. Autor hned v předmluvě ujistí čtenáře, že kniha bude psána tak, jak se děti skutečně chovají. Nebude se tedy zaměřovat na jakýsi model ideálního dítěte. Z toho důvodu se autor neostýchá popisovat dětskou nezodpovědnost, vylomeniny chlapců či jejich humor. V knize je popsáno také mnoho říkadel, ukolébavek či modliteb určených vesnickým dětem, to vše autor popisuje jako duševní osvěžení dětí. K výčtu přidává i hry, které jsou typickou dětskou činností. Autor přímo apeluje na rodiče, aby malým dětem tyto drobné básničky pojednávající o lásce k Bohu, k přírodě či k zvířatům neopomínali zpívat. Z toho důvodu jsou texty písní často doplněny i o noty k nim. František Bartoš se zaměřuje zejména na děti předškolního a školního věku, avšak v prvních kapitolách neopomíná ani ty nejmenší. Pramen čtenáři reflektuje i mnoho pověr a rituálů, které se odehrávaly během života dítěte. Na tomto základě si dokážeme představit pravděpodobný průběh nejdůležitějších životních mezníků jako je první koupel, první dny na světě či křtu. Na své knize spolupracoval se svými pedagogickými kolegy, například s Methodem Bezděkem z Čejkovic, Josefem Blažkem z Kobylí, Antonínem Pacákem z Ježova. Dále mu byli nápomocni žáci gymnázia z Brna a Přerova a další jeho spolupracovníci z oboru moravské

²⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888.

etnografie.²⁷ O Františku Bartošovi byla sepsaná bakalářská práce²⁸ od Moniky Fuksové, která je průvodcem jeho života na základě archivních pramenů. Autorka čerpala také z monografie Josefa Bartochy *Z paměti a života Františka Bartoše*.²⁹

Z díla Františka Bartoše vychází i následující pramen. Velmi často je v něm parafrázován, což je zmíněno v předmluvě. Jedná se o sbírku pověr a zvyků s názvem *Dětský věk*,³⁰ kterou sepsal středoškolský profesor, folklorista a spisovatel povídek pro mládež Košťál Josef (7. listopadu 1851 – 16. října 1920). Nejvíce jeho publikací vyšlo na přelomu 19. a 20. století a většina z nich je věnována lidové kultuře. Přispíval i do periodik Bydžovské listy, Českého lidu či Jitřenky. Jeho práci ovlivňovalo vesnické prostředí, ze kterého jeho rodina pocházela. V rámci mnou zkoumaného pramene se chopil úkolu sepsat pověry, zvyky a tradice, které člověka provázejí po celý jeho život. Na základě jeho knihy lze zcela reálně zrekonstruovat dětství. Dětská témata jsou mu velmi blízká, jelikož v důchodovém věku sám režíroval dětské hry pro ochotnická divadla. Josef Košťál svou inspiraci hledal na Hradecku a Bydžovsku. Kromě Františka Bartoše³¹ se nechal inspirovat již sepsanými spisy Karla Jaromíra Erbena³² nebo Čeňka Zíbrta³³. Na sepsání knihy se podíleli i jeho kolegové z pedagogické obce a jeho žáci, kteří mu své příspěvky hojně zasílali. V knize je všem příspěvovatelům věnováno poděkování.³⁴ Jeho životní osud je zmapován v bakalářské práci Jana

²⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888.

²⁸ FUKSOVÁ, Monika: *Studijně-dokumentační středisko Františka Bartoše*. Brno 2016. (obhájená bakalářská práce)

²⁹ BARTOCHA, Josef: *Z paměti a života Františka Bartoše*. Telč 1907.

³⁰ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891.

³¹ Čerpal z jeho knihy *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné* vydané v Brně roku 1888.

³² Josefu Košťálovi byl inspirací Erbenův spis s názvem *Prostonárodní české písně a říkadla*, vydaný v Praze roku 1864.

³³ Zde nejvíce čerpal z knihy *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk* vydané v Praze 1889.

³⁴ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891.

Kohouta. Ten čerpal především z korespondence, jelikož jak i sám autor práce uvádí, o Josefu Košťálovi je velmi málo dostupných informací. Tato práce je reflexí života Josefa Košťála na venkově spojená s náhledem do lidových tradic.³⁵

Český spisovatel knih pro děti František Josef Čečetka (23. dubna 1871 – 3. června 1942) je autorem díla *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*,³⁶ které vyšlo v Praze roku 1900. Tento autor má s oběma výše zmíněnými mnoho společného. Inspirací pro sepsání jeho práce mu byla láska k vlasti, folkloru a tradici. Nové století vnímá velmi negativně, jelikož cítí, že se z venkovské společnosti rychle vytrácí její mravy. Všimá si, že se vesničané mnohem častěji snaží napodobovat městský život. Stejně jako předešní autoři i on má pedagogickou praxi. Jeho sbírka je založena především na vyprávění pamětníků a dále čerpá i ze zachovaných písemných památek. Konkrétněji se autor zaměřuje na lidový život z okolí Poděbradska, a jak již z názvu jeho knihy vyplývá, opravdu jej mapuje od kolébky do hrobu.³⁷ František Josef Čečetka je také autorem pramene s názvem *Velké děti*.³⁸ Kniha je psána jako venkovský román o mladých lidech na vesnici. Reálně reflektuje tehdejší dobu a venkovany.³⁹

Podobným pramenem je rozsáhlé dílo *Naše Horácko jindy a nyní*⁴⁰ od pedagoga Josefa Dufky. Sesbíral a uspořádal příspěvky týkající se lidových tradic v oblasti Horácka, tedy v oblasti rozhraní Čech a Moravy. Výdělek z jeho díla byl věnován na zřízení sirotčince pro Velkomeziříčské hejtmanství. Pramen v sobě zahrnuje široké spektrum témat, nejsou opomíjené ani kapitoly týkající se dětství.

³⁵ KOHOUT, Jan: *Josef Košťál. Národopisec a jeho dílo*. Brno 2009. (Obhájená bakalářská práce)

³⁶ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900.

³⁷ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu*. Praha 1900.

³⁸ ČEČETKA, J., František: *Velké děti*. Velké Meziříčí 1900.

³⁹ ČEČETKA, J., František: *Velké děti*. Velké Meziříčí 1900.

⁴⁰ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893.

Autor o dětech pojednává v rámci kapitoly *Ukolébavky, písně, hry, přání a jak bývaly děti vychovávány*. Také se věnuje dětské práci na hospodářství a reflektuje dětské povinnosti. V rámci jeho kapitol se dotýká také témat práce dětí v továrnách či reflektuje trend výměn německých a českých dětí mezi rodinami. Tento jev reflektuje na základě statistik, které autor vypracoval. Společným tématem s Františkem Bartoš je dětská mytologie.⁴¹

Dalším typem publikací vydávaných v duchu zachování lidové tradice jsou práce Františka Tesaře (20. března 1818 – 18. června 1885). Ten však nereflektuje pověry a zvyky, ale jeho publikace matkám radí, jak správně své dítě vychovávat. Je autorem naučných a zábavných povídek pro mládež i pro jejich rodiče. Dále byl redaktorem pedagogických časopisů a autorem mnoha učebnic. Jelikož má práce pojednává o duševní pohodě dítěte v rámci výchovy, můj výzkum bude dobovou výchovu reflektovat na základě prací tohoto autora. Většina z nich nám ukazuje, jak fungovala tehdejší tradiční výchova dětí. Nejen výchova matek, ale také pěstounek nebo nově vznikající opatrovný jsou neustálá témata jeho děl. Nejvíce jsem čerpala z děl *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté děti*⁴² a *Matka vychovatelka dítek*.⁴³ Zejména jsem čerpala z kapitol týkajících se dětských her a zábavy. Jako pedagog se snažil matky poučit o důležitosti her v životě dítěte. Důležitým pramenem, který se zaměřoval na mravní a duševní výchovu dětí je publikace *Základové vychovávání s dodatkem o duševním vzrůstání dítek a vychovávání dívek*,⁴⁴ která vyšla v Praze roku 1874. Avšak tato práce již není typem pramene lidové slovesnosti, ale mnohem více inklinuje k odborné literatuře. Svou

⁴¹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893.

⁴² TESARĚ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté děti*. Praha 1882.

⁴³ TESARĚ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877.

⁴⁴ TESARĚ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševním vzrůstání dítek a vychovávání dívek*. Praha 1874.

publikační činností je František Tesař velmi plodným autorem. Mimo výchovy se zajímá také o mluvnici a pravopis. Jako pedagog má mnoho zkušeností, které ve svých dílech využívá, jelikož se v mnohých publikacích zaměřuje na ideál vyučování v mateřských či prvních třídách obecných škol.

Podobnou publikaci jako je *Matka vychovatelka dítek*, sepsal František Mošner (25. července 1797 – 3. února 1876). Svou knihu pojmenoval *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*.⁴⁵ Na základě tohoto pramene bylo možné zrekonstruovat pohled na tehdejší předškolní výchovu mimo vzdělávací zařízení, kterou měla ve svých rukou pěstounka. Největší pozitivum, které tento pramen přináší, je jeho autentičnost, jelikož autor čerpá ze svých vlastních vzpomínek. Na jejím základě bylo možné čtenářům přiblížit dětmi trávený čas venku nebo hry a činnosti jimi oblíbené. Jedná se tedy o velmi cenný pramen k dějinám každodennosti dětí.⁴⁶ František Mošner byl císařský královský profesor v oboru porodnictví a je taktéž autorem dalšího cenného pramene s názvem *Babictví*.⁴⁷ Zde popisuje školení porodních bab či jejich působení v praxi.⁴⁸ Výše popsání prameny jsou stěžejnými v mém výzkumu.

V neposlední řadě dalším pramenem, který je v mé práci hojně využíván se jmenuje *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických a lékařských*.⁴⁹ Jedná se o odbornou lékařskou literaturu. Autorkou je MUDr. Jenny Springerová, která na publikaci spolupracovala s doktorem Barthem. Tato kniha dostala i několik cen na Mezinárodní

⁴⁵ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851.

⁴⁶ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851.

⁴⁷ MOŠNER, J., František: *Babictví*. Olomouc 1837.

⁴⁸ MOŠNER, J., František: *Babictví*. Olomouc 1837.

⁴⁹ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha. (datum vydání neznámo)

hygienické výstavě v Drážďanech, ve Vídni a v Solnohradě. Je tedy odbornou publikací, která je doplněna i několika kresbami. Autorka v ní sepisuje všechny své poznatky ze své lékařské praxe. Součástí druhého svazku jsou kapitoly o ženě, porodu i dítěti. Hovoří nejen o lékařských záležitostech, ale dokonale popisuje ideál starosti o dítě. Nevýhodou této publikace je její datace. Předpokládám, že kniha byla sepsána někdy na konci 19. století a byla hojně využívána na začátku století následujícího.⁵⁰

⁵⁰ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha. (datum vydání neznámo)

1. Dítě přišlo na svět

„Dítě přišlo na svět, kde se vzalo, tu se vzalo. Na východní Moravě ulovila je babka ve vodě: ve studánce, na potoce nebo v rybníce; jinde přinesla je vrána komínem. Proto pokřikují tu děti na vránu: Polet', vráno, k nám, budem kolíbat!“⁵¹

Příchod nového člena do rodiny byl radostnou událostí. Samotný porod byl pro dítě i matku velmi nebezpečný. Musíme si uvědomit, že neexistovala možnost diagnostikovat zdravotní stav plodu před narozením. Nebylo tedy nic neobvyklého, když v sobě žena nosila plod, který byl již mrtvý. Velmi tragické následky měl porod, pokud mělo dítě omotanou pupeční šňůru okolo krku. V případě, když přišlo na svět mrtvé dítě, bylo povinností porodní báby zavolat lékaře. Tomu vždy předcházely oživovací procesy. Mezi takové patřilo postříkat dítě studenou vodou, poplácat ho po zádech či zadečku, odstranit hlen z dýchacích cest nebo rychle přestříhnout pupeční šňůru. Často ani takové záchranné akce nebyly úspěšné. Dále se doporučovalo dítě naložit do teplé lázně a masírovat hrudník. Posledním pokusem bylo pokapání břicha novorozeněte pečtním voskem. Základní podmínkou pro přežití dítěte byla stálá teplota. Pokud se dítě narodilo dříve, nebylo nic neobvyklého, že se vkládalo do trouby či kamen. Tato praktika byla používána i ve 20. století.⁵²

Dětská úmrtnost však patřila ke každodennímu životu matky devatenáctého století. S tímto jevem si společnost po dlouhou dobu nevěděla rady.⁵³ Mnoho matek

⁵¹ BARTOŠ, František: *Naše Děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně.* Brno, 1888, s. 3.

⁵² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století.* Praha, 2006, s. 91 - 92.

⁵³ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století.* Praha, 2006, s. 19.

věřilo, že pokud se jim narodilo dítě mrtvé, jsou trestány Bohem za své mládí. Na Poděbradsku pokud otec spatřil svého potomka mrtvého, uřízl nově narozenému teleti hlavu a hodil ji z mostu do vody. Po cestě domů se nesměl ohlížet zpět. Věřilo se, že po jeho návratu bude dítě naživu.⁵⁴ Smrt dítěte byla neskutečně smutnou událostí pro celou rodinu. Matky se dále uklidňovaly představou, že si jejich potomci hrají s dalšími zesnulými dětmi a sbírají květy. Na Valašsku matky k mrtvému dítěti uvazují zástěrku, aby mělo do čeho tyto květy sbírat. Mezi další pověru se řadí i to, že matky zemřelých dětí nejí jahody ani třešně do dne sv. Jana Křtitele. Věří, že Panna Marie chodí po obloze a toto ovoce rozdává zesnulým dětem.⁵⁵

Pokud porod oba přežili, na novorozeně čekalo ještě mnoho dalších nástrah. Špatné hygienické podmínky, nebezpečná umělá výživa, oděv a následně neodborná péče o dítě jsou faktory, které mohly ovlivnit přežití potomka.⁵⁶ Na konci 19. století byla kojenecká úmrtnost v českých zemích nejvyšší v Evropě.⁵⁷ Ve 2. polovině 19. století jsou rodiny stále mnohem početnější, než je tomu dnes. Až vliv městského prostředí prosadil model rodiny s méně dětmi. Na vesnicích však bylo stále normální, aby se rodina skládala z více členů.⁵⁸ Naopak od měst byl venkov ovlivněn hospodářským rokem. Ten je založen na zemědělské činnosti, proto se i plození dětí řídilo určitými časovými pravidly.⁵⁹

⁵⁴ KOŠŤÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 26.

⁵⁵ BARTOŠ, František: *Naše Děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 29 – 30.

⁵⁶ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 89.

⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 271.

⁵⁸ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 138.

⁵⁹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 135.

Autoři sbírek si všímají také nového trendu zamezování těhotenství.⁶⁰ Domnívají se, že tento jev má několik příčin. Především jsou tyto snahy propojeny s vývojem lidské společnosti,⁶¹ s nahromaděním bohatství do rukou úzké skupiny lidí nebo s hladověním. Dalším důvodem, který vedl ženy k zamezování otěhotnění je ten fakt, že již měly mnoho dětí a také mnoho práce s domácností a hospodářstvím. I v tomto případě, kdy byla žena plně vytížena, musela být schopna dostát manželským povinnostem. V tomto koloběhu se proto ženy uchýlovaly k antikoncepčním prostředkům. Zajisté, že v tak silně křesťanské společnosti byla doporučována pohlavní zdrženlivost. Avšak mezi ochranné prostředky pro muže patřily kondomy, které jsou vyráběny z gumy či rybích měchýřů. Ženské ochranné prostředky byly mnohem variabilnější. Používají se tzv. lučební prostředky. V podobě kapslí naplněných kakaovým máslem se zaváděly do pochvy, kde se vlivem teploty rozpouštěly. Dále se ženy chránily vyplachováním pochvy po souloži či používaly různé pesary.⁶² Pokud tyto ochranné prvky selhaly a narodilo se nemanželské dítě, bylo ono i jeho matka v tíživé situaci. Tyto matky byly vystavěny výčitkám od rodiny, ale také posměškům od širší obce. Většinou se uchýlovaly do společnosti neznámých lidí. I samotný křest dítěte byl tichou a smutnou záležitostí.⁶³ Nemanželský původ dítěte byl pro něj handicap. Jinak tomu bylo pouze u levobočků velmožů či panovníků. Všeobecně měly tyto děti ztížené podmínky pro přijetí ke studiu nebo k vykonávání práce církevního hodnostáře. Roku 1787 vydal Josef II. manželský patent, který situaci těchto dětí usnadňoval, ale trvalo ještě dlouho, než byl přijat i do povědomí celé

⁶⁰ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 764 - 766. (datum vydání neuvedeno)

⁶¹ Velmi často docházelo k zapuzení jednotlivců z jejich rodné půdy.

⁶² SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 764 - 766. (datum vydání neuvedeno)

⁶³ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 10.

společnosti. Nejvíce k němu přilnuly matky dělnického původu, jelikož v této společenské vrstvě se tyto případy objevovaly nejvíce.⁶⁴

1. 1. První okamžiky novorozeněte na světě

Po úspěšném porodu bylo potřeba dítě umýt od krve a hlenu. Obličej a oči byly omývány zvlášť, aby se zamezilo infekčním chorobám. Na klinikách se k takovému očištění používal roztok dusičnanu stříbrného.⁶⁵ Porodní bába ještě před koupelí dítě prohlédla, a pokud u něj našla nějaké anomálie, odstranila je. Myslíme tím například nějaký výrůstek či šestý prst. Ten porodní bába uřízla, jelikož se myslelo, že dítě zatím necítí bolest.⁶⁶ Ihned po porodu ještě neumyté dítě políbili jeho nejbližší. A poté následoval velmi důležitý slavnostní akt první koupele. Do těchto koupelí se v okolí Poděbradska přidávaly různé bylinky – fenykl a kmín, snědým dětem víno, jiným mléko.⁶⁷ Na Horácku se do koupele dávala dvě vejce, aby dítě bylo hezké nebo zlaté či stříbrné mince pro štěstí.⁶⁸ Slováci do koupelí přidávali žito, aby bylo dítě dobrým hospodářem. Chlapcům se na Valašsku přidávala do koupele sůl se železem jako atributy rozumu a síly.⁶⁹ Nejbližší sousedé, přátelé a rodina se na nového potomka chodívali dívat v den porodu. Obvykle si dítě pochovali a poté jej obdarovali drobným finančním příspěvkem. Tímto momentem bylo dítě přijato do rodiny. Na Moravě a ve Slezsku bylo velmi častým jevem sázení stromů na počest nového potomka.⁷⁰

⁶⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 267.

⁶⁵ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 787. (datum vydání neuvedeno)

⁶⁶ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 20.

⁶⁷ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 10.

⁶⁸ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 5.

⁶⁹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 5.

⁷⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 4.

Autoři sbírek uvádí, že narození dítěte oznamoval jak ve městech, tak na vesnicích otec.⁷¹ Ve městech byl s tímto aktem spojen trend oznamovat narození dítěte písemnou či tištěnou formou. S rozvojem knihtiskařských technik bylo možné tato oznámení doplňovat o ilustrace.⁷² Mnohem slavněji byl na vesnicích oslavován prvorozený chlapec. Jelikož se jednalo o dědice jména tzv. prince. Otec, jehož žena mu porodila syna, byl na vesnicích na Poděbradsku nazýván rychtářem, než jej vystřídal jiný šťastný muž. Pokud se do rodiny narodila dívka, byla oslavována mnohem méně. Otce utěšovali tím, že nejprve se mu narodila chůva. Muži z vesnice novopečeného tatínka nazývají *slouhou* nebo se jej ptali, jak mu praská bič a nabízejí mu k němu šňůrku.⁷³ Na poděbradských vesnicích se říkávalo: „Narodili – li se děvče, zloděj v domě“ nebo „Děvče do domu – půl chalupy z domu“.⁷⁴ Nemůžeme však tento fakt považovat za celoplošnou společenskou pravdu. I otcové mají své dcery rádi. Známé přirovnání „hodná holčička“ a „zlobivý kluk“ pochází právě z 19. století. Milena Lenderová dodává, že tato nespokojenost nad dcerou byla nejvíce spjata s ekonomickou otázkou. Každá dcera ochudila rodinu o majetek spojený s věnem. Věno bylo starostí všech společenských vrstev. Investice do chlapce jsou tedy mnohem menší, jelikož u nich bylo rodiči zajištěno pouze vzdělání.⁷⁵

1. 2. Křest

Před samotným křtem bylo důležité domluvit se na jménu dítěte. Pro naše předky bylo jméno symbolem budoucího života. Věřilo se, že skrze jméno dítě získá

⁷¹ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 10.

⁷² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 97.

⁷³ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 10.

⁷⁴ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 5.

⁷⁵ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 155 – 156.

také vlastnosti člověka po kom je pojmenováno. Novorozenec dostával pouze jedno jméno, více jmen se dávalo dětem z panských vrstev. Nejčastěji byl pojmenován po svém kmotru. V dávnějších dobách se také dítě pojmenovávalo po svatém, kterému patřil den, ve kterém se dítě narodilo. Od tohoto trendu se na konci 19. století začínalo opouštět. Pouze velmi zřídka se prvoroznému dítěti dávalo jméno po matce nebo otci.⁷⁶ Ve městech a zejména v aristokratické společnosti bylo obvyklé, že se dávaly jména po zemřelých sourozencích.⁷⁷ Na vesnicích to bylo něco nemyslitelného. Lidé tak nečili ze strachu, aby jejich dalšího potomka nepotkal stejný osud. I dnes existují žebříčky oblíbených jmen a je nám známo, že v 19. století bylo nejméně oblíbené jméno Kateřina. Na Moravě bylo toto jméno spojováno s ďáblem.⁷⁸ Pokud se nemohli rodiče domluvit, pojmenoval dítě kněz a jeho rozhodnutí rodiče většinou respektovali. Ten se snažil vybrat jméno, které nebylo ničím zvláštní, držel se spíše těch tradičnějších.⁷⁹ V posledních desetiletích 19. století se na vymýšlení jména podíleli také sourozenci.⁸⁰

Křest byl zásadním mezníkem v životě novorozeněte. Jeho pojetí na vesnici a ve městě bylo rozdílné snad ve všech směrech. Prvotně se začala prodlužovat délka mezi narozením a křtem. Pokud opomineme děti z aristokratických rodin, ve městech se křtilo dítě zpravidla třetí den po porodu. V poslední čtvrtině 19. století měl křtěnec čtyři až šest týdnů.⁸¹ Na vesnicích se křtilo ihned na druhý den po svaté mši. Méně se

⁷⁶ KOŠŤÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 33.

⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 100.

⁷⁸ KOŠŤÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 33.

⁷⁹ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 101.

⁸¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 95 – 96.

křtilo odpoledne. Kmotří dítěte byli již dávno předurčení.⁸² Ve většině případů se jednalo o prarodiče, poté to byli například manželé, kteří byli dlouholetí přátelé rodiny. Na vesnicích v okolí Horácka bylo zvykem, že se otec novorozence oblékl do svátečního oděvu a šel prosit kmotry o smilování nad jeho dítětem a o doprovod pro jeho dítě ke křtu z křesťanské lásky.⁸³ Chlapec měl obvykle dva až čtyři kmotry a nezáleželo, zda se jednalo o ženy nebo muže. Děvčatům chodily pouze kmotry. Na vesnici bylo kmotrovství velmi posvátné a jen řídce se stalo, že bylo odmítnuto.⁸⁴ Ve městech byla situace mnohem složitější. V prostředí chudiny sehnat kmotra bylo nesnadným úkolem rodičů.⁸⁵

Před odchodem do kostela se všichni sešli v domě křtěného dítěte. Kmotry obdarovávaly jeho matku drobnými dárky. Většinou se dával šátek či látka na oděv. Ke křtu se připojovala i porodní bába, která dítěti přinesla plachetku s křížkem, v ní pak bylo dítě odneseno do kostela. Dary od kmotrů či kmoter byly na vesnicích mnohem skromnější než ve městech.⁸⁶ Ve městech se dětem ke křtu dávaly medailonky z dražšího kovu, na kterých bylo vyobrazeno narození Ježíše. Později se dávaly mince v psaníčku, peníze nebo praktické dárky.⁸⁷ Na vesnicích kmotry křtěné děti obdarovávaly obrázkem svatých patronů, dukáty či toлары, náušnicemi nebo křížky.⁸⁸ Na Moštištsku se křtěncům dávaly například i včely.⁸⁹

⁸² ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 11.

⁸³ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 7.

⁸⁴ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 11.

⁸⁵ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 98.

⁸⁶ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

⁸⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 98.

⁸⁸ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

⁸⁹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 10.

Porodní bába děti ustrojila ke křtu do svátečního oděvu. Košilku zdobil nažehlený krezlíček, což byl široký nabíraný límec. Slavnostní byl i povijan, který byl protažen širokou pentlí. Vše bylo ozdobeno krajkou. Součástí křestního oděvu byla i čepička rozdílné barvy.⁹⁰ Dítě bylo přepásáno mašlí ochranné červené barvy.⁹¹ V dospělosti se tento křestní oděv dával před vstupem do manželství, dědil se z generace na generaci.⁹²

Rozdílnost mezi městem a vesnicí byla znatelná také v prostoru, kde se křest udál. Na vesnicích bylo typické, že se křtilo v kostele. Pokud rodina bydlela daleko od kostela, přijížděla na křest povozem, aby mohly tuto svátost křtu v kostele zachovat. Celá cesta se stala taktéž rituální záležitostí, jelikož její průběh určoval osud dítěte. Lidé si na ní všímali okolí, přírody nebo i ostatních obyvatel, které při ní potkali.⁹³ Na Bydžovsku nebo Hradecku se věřilo, že pokud po cestě do kostela potkal průvod nějakého muže určitého řemesla, jejich dítě se tímto řemeslem bude živit.⁹⁴ Ve městech nebyl křest v kostele zásadou. Střední městské vrstvy nechávaly své potomky křtít klidně doma například v saloncích. Z vhodného kusu nábytku, který překryli bílým polštářem, udělali oltář s krucifixem a svíčkami po stranách.⁹⁵

Návštěvy během šestinedělí mohou být velmi nebezpečné. Děti i matky jsou po porodu slabé a četné návštěvy mohly způsobit onemocnění obou. Matka by měla devět dní po porodu ležet a odpočívat.⁹⁶ Josef Košťál je mnohem radikálnější a

⁹⁰ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 8.

⁹¹ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

⁹² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 99.

⁹³ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

⁹⁴ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 30.

⁹⁵ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 97.

⁹⁶ PEČÍRKA, Josef: *Domácí lékař. Učení o člověku ve stavu zdravém i chorobném*. Praha, 1877, s. 70.

matkám doporučuje, aby po dobu šesti neděl nevycházely s dítětem ven.⁹⁷ Rodina i kmotry rodičku navštěvovaly a posílaly jí výslužku v podobě kávy, nudlové polévky, vařené slepice či pečiva.⁹⁸ Ve městech se nejčastěji šestinedělkám podávala mandlová polévka, mandlové nákypy, dorty a podávalo se jim také víno.⁹⁹ Matky po porodu byly na okraji společenského i náboženského života. Avšak se snažily zapojit se do chodu hospodářství co nejrychleji. O těchto matkách se říkalo, že chodí *k úvodu*. Do společnosti byla opět přijata mši v kostele, které se účastní i její dítě.¹⁰⁰ Na Horácku se po mši tyto matky sešly v hospodě, kde popíjely víno a pálenku.¹⁰¹ Většinou v tento čas matky z poděbradských vesnic obětují v chrámu dvě svíce na mariánský oltář. Děti z bohatších rodin byly za matku obětovány knězem při mši přímo na oltáři.¹⁰²

Celou dobu šestinedělí vedle matčina lože byla umístěna kolébka. Většinou byly vyřezávány ze dřeva a ozdobeny květovanými motivy. Na přelomu 19. a 20. století se od kolébek začalo opouštět.¹⁰³ Mnohem více se začaly používat kočárky, které se poprvé objevují od poloviny 18. století u aristokracie v Anglii. U nás se kočárky používají až od 70. let 19. století.¹⁰⁴ Tento trend se postupně prosazuje i na vesnicích. V těch nejchudších rodinách najdeme místo kolébek nebo kočárků houpadla přivázané k trámům.¹⁰⁵ Nejprimitivnější kolébky jsou vyrobeny z košů nebo

⁹⁷ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 86.

⁹⁸ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 12.

⁹⁹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 40.

¹⁰⁰ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 37 – 38.

¹⁰¹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 48.

¹⁰² ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 12.

¹⁰³ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 11.

¹⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 107 – 108.

¹⁰⁵ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 11.

truhlíků.¹⁰⁶ Kolébky a houpadla ustupovaly i v závislosti na nových poznacích z oboru medicíny. Ty mnohem více doporučují pevně stojící lůžko.¹⁰⁷

1. 3. Vztahy mezi dětmi a obyvateli obce

Po křtu se chodilo na slavnost a tzv. křtinový oběd. K obědu se sešlo široké okolí všech rodinných přátel, a jak popisuje František Čečetka, bujaře se oslavovalo až do rána. Na přelomu 19. a 20. století se křest stával mnohem důstojnější oslavou.¹⁰⁸ Tradice tohoto slavnostního veselí se dodržovala také na Moravě i ve Slezsku. Na těchto vesnicích se hned třetí den po křtu pozvaly pouze děti na další hostinu. Účastí na této oslavě se vesnice zavazovala k přijetí nového člena. Později se totiž děti v jeho nejbližším okolí stávají průvodci jeho dětským světem.¹⁰⁹ Ve starším věku byl výběr přátel důležitou volbou. Vesnické děti mezi sebou vytvářely společenství. Dětem bylo kladeno na srdce, aby si svou „partu“ volily svědomitě. Jsou totiž mnohem lépe ovlivnitelné než dospělí, proto více inklinují ke špatnostem.¹¹⁰ Vesnice byly malé a všichni se v nich navzájem znali, proto byly děti dospělým mnohem více na očích. Patřit do party, která je problémová, znamenalo přijmout na sebe i její trable.¹¹¹ Typické pro tyto party byla i zahálka doprovázena darebnostmi. Špatný vliv těchto part se projevuje i tím, že tyto děti byly mnohem méně vedeny k modlitbám a

¹⁰⁶ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 40.

¹⁰⁷ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 787. (datum vydání neuvedeno)

¹⁰⁸ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 11.

¹⁰⁹ BARTOŠ, František: *Naše Děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 30 – 31.

¹¹⁰ DOUCHA, František: *Dvě děti aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 60.

¹¹¹ DOUCHA, František: *Dvě děti aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 31.

náboženským cnostem. Na vesnicích byla také velmi častá šikana,¹¹² nejen mezi dětmi, ale mohla být také namířená na staré lidi.¹¹³

Popsala jsem, jak vypadaly vztahy mezi dětmi navzájem. Teď bych se chtěla věnovat tomu, jaké vztahy panovaly na vesnicích mezi dětmi a dospělými z jedné obce na základě pramenů o Moravě a Slezsku. Tyto děti vyrůstaly pospolu celé své dětství a většinou i po celý život. Jejich vztahy jsou tedy velmi propletené. Na dobré vztahy nám poukazuje i to, jak se mezi sebou děti s dospělými nazývali. Muži z blízkého okolí dítěte pro něj byli strýci a jejich ženy tety. V opačném případě pro ně bylo dítě synkem či dcerkou.¹¹⁴ Úcta, kterou děti měly ke svým rodičům, měly také ke svým kmotrům. Bylo naprosto běžné, že jim děti líbaly ruce, přály jim ke svátku, k Novému roku a navzájem se obdarovávali drobnými dárky.¹¹⁵

Začlenění dítěte do společnosti bylo jeho důležitým životním mezníkem. Nikdy by nemělo být dítě ze společnosti dospělých vylučováno. Zároveň pokud se v této společnosti nacházelo, nemělo by být dítě středem pozornosti. Širší společnost měla na duševní rozvoj neodmyslitelný vliv. Jak nejlépe by se dítě naučilo například slušně chovat, pokud by bylo z této společnosti straněno. Ideálním případem bylo, když děti v tichosti poslouchaly rozpravy dospělých. Nevědomky tak společnost dítě obohacuje. Ne každé dítě bylo vychováváno tak, že jej společnost vítala. Mnoho dětí bylo nevychovaných a přivést je k sousedům bylo spíše na škodu. V případech, že děti rušily hovory dospělých svými horlivými otázkami, samy se připravovaly o zajímavá poznání. František Tesař se snaží rodiče přimět k tomu, aby jejich děti nebyly ze

¹¹² To můžeme zpozorovat na příkladech výsměšných říkadél. O nich budeme pojednávat v práci v rámci jiné kapitoly o říkadlech a hádankách.

¹¹³ DOUCHA, František: *Dvě dítky aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 53.

¹¹⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 247 – 248.

¹¹⁵ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 30.

společnosti separovány. Dítě by se mělo skrze společnost rozvíjet. Nejen po inteligenční stránce, ale především mravní a výchovné. Mravy společnosti si dítě podvědomě vštěpuje do mysli. I širší společnost, která dítě obklopuje, jej obohacuje.¹¹⁶

2. Péče o dítě

Cílená péče o novorozeňata a kojence nebyla ničím novým. Již od středověku a také v raném novověku vycházely lékařské a náboženské traktáty, které tuto péči popisovaly. Načež po celé dlouhé 19. století vycházely příručky k bábení.¹¹⁷ Jak jsem již zmiňovala, na dlouhověkost dítěte má vliv mnoho okolností: výživa, kvalitní úroveň hygieny, spánek, oblečení, péče rodičů i včasná odborná pomoc.¹¹⁸ Do péče o novorozeně byla zapojena celá rodina. Babičky radily svým dcerám ohledně praktických záležitostí,¹¹⁹ také pomáhaly s úklidem nebo praním plen.¹²⁰ I starší sourozenci byli matkám nápomocni.¹²¹

2. 1. Výživa dětí

Nejdůležitější součástí péče o dítě bylo zajištění vhodné stravy. Ta se lišila od sociálního postavení rodiny, ale také od místa bydliště. V průběhu 19. století se sepisovaly normy pojednávající o zdravé dětské výživě.¹²² Autoři sbírek se domnívají, že bezprostředně po porodu je lepší místo mateřského mléka podávat oslazenou

¹¹⁶ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 46 – 47.

¹¹⁷ Nejznámější příručku sepsal František Mošner

¹¹⁸ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 89.

¹¹⁹ První koupel byla rituální záležitostí, kterou na základě lidových pověr podrobně popisují František Josef Čečetka nebo Josef Košťál.

¹²⁰ ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900 s. 9.

¹²¹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 19.

¹²² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 143.

syrovátku z kravského mléka. Mateřské mléko v prvních dnech po porodu není pro zažívání malého novorozence zcela vhodné. Mnozí se v tomto názoru shodují, ale pro některé bylo mnohem lepší využít služby kojné než umělé stravy.¹²³ Poté je pro dítě nejlepší mateřské mléko, které obsahuje bílkoviny, tuky, cukry a sýroviny. Během toho co matka nebo kojná dítě kojila, měla by se vyvarovat určitým typům potravin. Především se jedná o cibuli, česnek, ostré sýry či kyselá pochutiny. Vše se totiž potom odráží na kvalitě mateřského mléka. Pro matky a kojné platil striktní zákaz požívání alkoholických nápojů, anebo užívání různých léčiv jako například morfia, opia nebo rebarbory.¹²⁴ Na vesnicích nebyla abstinence striktně dodržována. Často se stávalo, že kojící matky během práce na poli popíjely alkohol a nebylo výjimkou, že jej nabízely i dětem.¹²⁵ Nejen střídmy jídelníček, ale také psychický stav byl pro kojící matku zásadní. Bylo potřeba, aby byla matka v absolutním klidu a nervově vyrovnaná.¹²⁶

Pokud nemohla matka své dítě kojit, existovaly dvě varianty řešení. Prvním bylo najmout si kojnou, ve druhém případě dítě krmit náhradní umělou výživou. Najímat si kojnou bylo spíše módním trendem. V průběhu 2. poloviny 19. století si kojnou mohly dovolit i matky z dělnického prostředí. Tyto matky neúčast na své povinnosti komentovaly tím, že žijí v nevhodném prostředí, které může ovlivnit kvalitu jejich mateřského mléka. V jejich podvědomí bylo zakořeněno, že venkov je vhodnějším prostředím pro kojící matky. Usuzovaly, že čerstvý vzduch, klidné a vyvážené žití bez únavy prospívalo mateřskému mléku nejvíce.¹²⁷ Z toho také vyplývá, že vyhledávané byly kojné z vesnice. Nejvíce v okolí u bavorských hranic.

¹²³ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dětí. Prospěšné rady rodičům*. Praha, 1877, s. 7 – 8.

¹²⁴ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 794 – 795. (datum vydání neuvedeno)

¹²⁵ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 19.

¹²⁶ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 12.

¹²⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 110.

Mimo platu tyto ženy dostaly prádlo, šaty i obuv. Tyto služby trvaly zpravidla rok a z našetřených peněz se poplatily rodinné dluhy a nakoupil dobytek. Pokud byla rodina s kojnou spokojena, posílala jí různé dary a peníze i po vykonání služby.¹²⁸ Dělnicím ve městech dělala kojnou zpravidla sousedka, která byla doma s vlastníma dětma. Ostatní matky jí přispívaly určitou finanční částkou.¹²⁹ Kojné byly najímány do domácností, dokud nebylo dítě od mateřského mléka odstaveno. Předtím než matky kojnou najaly, musely tyto najaté ženy projít lékařským vyšetřením, zda netrpí nějakou infekcí či chorobou. Nejčastěji se jednalo o tuberkulózu nebo syfilis. Fenomémem větších měst bylo, že kojné žily zhýralý sexuální život a tak i sama lékařka Springerová se setkala s několika případy, kdy se nakazily během své služby a nákazu přenesly na dítě. K vyšetření kojné patřilo také to, že byla zkoumána jakost a množství jejího mléka.¹³⁰ Jak jsem již zmiňovala, mnohem více se jejich služeb využívalo ve městech než na vesnici. Matky z vesnic si najímaly kojné pouze v případě, když byly nemocné nebo z důvodu, že dítě mělo nedostatek výživy.¹³¹ Navíc služby kojné vyhledávaly mnohem méně protestantské rodiny.¹³²

V případě, že rodina neměla dostatek finančních prostředků k tomu najmout si kojnou, bylo dítě živeno umělou náhradní výživou. Oslí mléko bylo po dlouhou dobu považováno za nejkvalitnější. Kravské mléko mělo být v některých směrech pro dítě výživnější, ale muselo se ředit svařenou vodou. V prvních dnech po porodu byla doporučena oslazená syrovátka z kravského mléka.¹³³ Dětem se také podávala obilná

¹²⁸ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 50 – 51.

¹²⁹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 112.

¹³⁰ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 795 – 796. (datum vydání neuvedeno)

¹³¹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 18.

¹³² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 110.

¹³³ TESAR, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha, 1877, s. 8.

kaše nebo polévka z rozvařeného mléka, pečiva a vajec. Ve městech byla dostupnost náhradní dětské výživy mnohem snazší. Milena Lenderová upozorňuje na velký pokrok spojen s dětskou výživou. Na konci 19. století začínaly vznikat firmy zaměřené na dětskou stravu. Firma Nestlé roku 1875 začala prodávat upravené kondenzované mléko, které bylo dostupné v pražských lékárnách. S problémem náhradních výživ byl také spojen rychlejší rozvoj mlékáren. Především v 80. letech 19. století. Těmto mlékárnám se dařilo mnohem více na Moravě než v Čechách.¹³⁴

Doba odstavení chlapce a dívky se odlišovala. Chlapci bývali odstavováni za úplňku, děvčata tři dny před koncem nového měsíce. Nejlépe, když bylo dítě odstaveno na Zelený čtvrtek. Dle jiných tradic, popsaných Josefem Košťálem, se tento den neodporučuje, jelikož na Zelný čtvrtek zradil Jidáš Krista a to by mohlo ovlivnit povahu dítěte. Odstavenému dítěti na některých vesnicích Poděbradska zavěšují na krk stříbrný penízek na červené stužce. Zde také bylo tradicí, že k poslednímu kojení docházelo v kostelech.¹³⁵ Přibližně se kojilo osm až deset měsíců.¹³⁶ V odstavování se radilo moc nespěchat, ale nemělo by se kojit déle než jeden rok.¹³⁷ Čas odstavení naznačuje i sama příroda. Doporučuje se s kojením přestat v momentě, kdy dětem začínaly růst zuby.¹³⁸ Milena Lenderová poukazuje na fakt, že po odstavení dával manžel své ženě dárek. Tento akt představoval obnovení sexuálního života rodičů. Dlouho se předpokládalo, že mužské sperma má neblahý vliv na mateřské mléko. Tím

¹³⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 126 – 127.

¹³⁵ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 39 – 41.

¹³⁶ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha, 1900, s. 12.

¹³⁷ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha, 1891, s. 43.

¹³⁸ TESAR, František: *Matka vychovatelka dítěte. Prospěšné rady rodičům*. Praha, 1877, s. 8.

se kojení stalo dobou sexuální abstinence. I z tohoto důvodu dávaly šlechtičny své děti ke kojným.¹³⁹

Po odstavení měla být dětská potrava ještě nějakou dobu tekutá, přinejmenším kašovitá. Do těchto kaší se přidávalo trochu cukru a soli pro zlepšení chuti. Okolo druhého roku se doporučovalo přejít na masitou stravu. Maso se přidávalo do polévek. Od třetího roku dítě pozvolna přecházelo na jednoduchou a nedráždivou stravu. Zejména se nadále nedoporučovalo používat koření. K pití byla vhodná voda nebo mléko. Z teplých nápojů pouze kakao. Káva, čaj nebo čokoláda mohly dítěti uškodit.¹⁴⁰ Mezi šestým a sedmým rokem byla dítěti podávána stejná strava jako dospělým. Dokonce stolovalo dítě společně s rodiči. V dětském jídelníčku byla opomíjena zejména zelenina. Ta byla doceněna až ve 20. století. Mnohem méně než dnes se v jídelničkách objevovaly pamlsky.¹⁴¹ Sladkost byla velkou vzácností. Nesmíme si však představovat sladkosti dnešní, tehdejší vesnické děti potěšil chléb s kohoutím mlékem či nějaký rohlíček.¹⁴²

2. 2. Čistota

V 19. století se více dbalo na čistotu dětí, než tomu bylo v minulých staletích. Vesnice se potýkají s problémem dostupnosti vody. Ta je automaticky zaváděná do domácností až od poloviny 20. století. I město se potýkalo s tímto problémem, voda se zde do domácností složitě donášela. Přesto se sobotní koupel stala pravidelným

¹³⁹ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. 2. vyd., Praha 2006, s. 29.

¹⁴⁰ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha, 1877, s. 9.

¹⁴¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 144.

¹⁴² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 29.

úkonem.¹⁴³ Mimo denní koupele je doporučováno mytí dítěte i během dne. Tím, že budeme dítě denně umývat, vytvoříme v něm samotným pud čistoty. Nejmenší děti jsou umývány ohřátou vodou a tyto koupele trvají přibližně pět až šest minut. Postupně se teplota vody snižovala a od třetího roku se děti na vesnicích umývají pouze studenou vodou. V letních měsících se koupel odehrávala venku.¹⁴⁴ Ke koupelím se váže i následné ošetřování kůže. Malé děti velmi často trpí na opruzeniny, které bylo potřeba ošetřit. Na Horácku používaly vesnické matky červotočinu, kterou starší děti sbíraly pod kůrami stromů či klád. Matky ji někdy i sbíraly ze starých svatých obrázků.¹⁴⁵ U středostavovských rodin byla koupel spojena také s používáním pudrů či mýdla.¹⁴⁶ S tímto tématem je také spojeno stříhání nehtů. Dětem do jednoho roku se na vesnicích nestříhaly nehty, ale matky jim je okusovaly. Také se děti nečesaly hřebenem.¹⁴⁷

K čistotě patří pleny a starost o dětské výměšky. Matka by měla správnou výchovou naučit dítě odstranit návyky spojené s utíráním nosu či úst. Často se tyto zlovyky totiž objevují i u dospělých.¹⁴⁸ Ve 2. polovině 19. století se přes plenky ovíjel kus voskovaného plátna nebo kaučuku. Speciální plenkové kalhotky se začínaly používat až od konce 19. století.¹⁴⁹ Nepraktičnost bavlněných plen spočívala i v tom, že je matky musely několikrát denně prát a sušit, což bylo složité například v zimním období. Nejen to, ale i fakt, že pleny sušily v jedné místnosti, kde se spalo nebo vařilo.

¹⁴³ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 142.

¹⁴⁴ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítěte. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 14.

¹⁴⁵ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 17.

¹⁴⁶ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 142.

¹⁴⁷ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 11 – 12.

¹⁴⁸ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítěte. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 14

¹⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 104.

I nadále se hledal vhodný materiál k použití. Začala se požívat mechová rašelina. Tato nová látka měla lepší savost a dokonce eliminovala zápach.¹⁵⁰

2. 3. Spánek

Matkám bylo neustále připomínáno, že je u malého dítěte velmi důležitý čas odpočinku. Čím je dítě mladší, tím musí být čas odpočinku delší. Co se týče spánku, nikdy by jej matka neměla násilně přerušovat. V opačném případě měla být ke svému dítěti velmi pozorná a v momentě, kdy viděla, že je její potomek unavený, neměla by mu ve spánku bránit. František Tesař odsuzuje umělé uspávání dítěte, jelikož věří, že pro dítě nepřináší nic pozitivního. Spaní přes den je vhodné pouze pro malé děti. Děti ve věku tří let mají být aktivní a vzhůru po celý den. Večer by mělo jít dítě spát tři hodiny před půlnocí a ráno vstávat vždy v určitou hodinu. Když už dítě spí, je pro něj důležitá i poloha. Nejvíce se doporučuje matkám nechat dítě spát na zádech, jelikož jeho malá kostra nikterak netrpí a dítě může volně dýchat.¹⁵¹ Ke spánku se váže také používání dudlíků, které lékaři zavrhují. Dudlíky se hemží bakteriemi, a proto nejsou pro malé dítě vůbec vhodné. Také si na něj dítě velmi rychle navykne a poté je pro rodiče těžké mu jej vzít.¹⁵² Na vesnicích se dudlík připravoval z piškotů, které se máčely v mléce nebo fenyklové vodě. Tyto piškoty se zavazovaly do bílého hadříku. V chudších rodinách se místo piškoty takto zavazoval kus rohlíku, kaše nebo kousek chleba.¹⁵³ Ke kvalitnímu spánku přispívalo také vhodné místo. Postýlka dítěte by měla

¹⁵⁰ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 808. (datum vydání neuvedeno)

¹⁵¹ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítěte. Prospěšné rady rodičům*. Praha, 1877, s. 15.

¹⁵² SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha,???, s. 803.

¹⁵³ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 19.

být umístěna tak, aby byl novorozenec chráněn od přímého a jasného světla. Důležité bylo pro dítě neustálý přístup čerstvého vzduchu.¹⁵⁴

2. 3. 1. Ukolébavky a modlitbičky

František Bartoš ve své knize klade velký důraz na ukolébavky. Věřil, že i když dítě slovům nerozumí, skrze ukolébavky vnímá lásku matky či sourozenců, kteří dítě uspávali. Společnost 2. poloviny 19. století byla ovlivněna náboženstvím, proto nemůžeme opominout ani modlitby, které znaly všechny děti.¹⁵⁵ Nejoblíbenější ukolébavkou na Moravě a ve Slezsku autor shledává i nám dnes notoricky známou: „Halú, belú, kočka v zelú“¹⁵⁶ Druhou velmi oblíbenou ukolébavkou je další známá písnička: „Spi synáčku spi. Pán Bůh s tebou bude spát, andělíčky kolébat, spi synáčku spi.“¹⁵⁷ Méně známé ukolébavky se zpívaly dětem v oblasti Uherska. Zde měly ukolébavky rozdělené na ty pro chlapce, pro dívky a pro sirotky. Pro přiblížení jsem vybrala ukolébavku pro osiřelé novorozeně: „Spi že mi, spi že mi, matka je ti v zemi, otec pod stěny s mladými ženami“¹⁵⁸

Dětem se nezpívaly pouze ukolébavky, ale také písničky, které je probouzely: „Děťátko malé, jak jsi ospalé, ptáčkové už dávno vstali, modlitbičky vyzpívali- a ty ještě spíš!“¹⁵⁹ Josef Košťál ve své knize sepsal kapitolu s názvem *Spaní*. Tato kapitola

¹⁵⁴ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha,???, s. 789.

¹⁵⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 12.

¹⁵⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 8.

¹⁵⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 9.

¹⁵⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 11.

¹⁵⁹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 12.

nám předkládá několik pověr a říkadel, které se ke spánku vztahují. Tehdejší známé české přísloví říká: „Dobré spaní stojí za po snídani“¹⁶⁰ Věřilo se, že pokud dítě málo spí, bude se v budoucnu dobře učit. Například na Moravě se říkalo, že když se dítě ve spánku usmívá, vidí anděly. Pokud nemluvně hledí vzhůru, mluví s andělíčkem. Andělé se v pověrách objevují velmi často.¹⁶¹

Když jsme již zmínili ukolébavky, nemůžeme opomenout ani modlitby, které jsou součástí uspávání či probuzení dítěte. Od nejtělejšího věku, kdy je dítě schopno naučit se krátkému textu by mělo znát krátké modlitby, které je matky učily. Modlitba měla na dítě velký vliv, jelikož na jejím základě si začínalo uvědomovat i sílu jakéhosi nehmotného světa. Modlitby nejsou pouze ranní či večerní záležitostí, ale dítě by se k nim mělo obracet i během dne. Skrze modlitby dítě pouze neoslavuje Boha, ale například také děkuje za rodinu či potravu.¹⁶² František Bartoš uvádí, že jednou z nejznámějších na Moravě a ve Slezsku je: „Pán Ježíš buď mi v hlavách, panna Maria v nohách, andělíčkové boží po všech všudy stranách!“¹⁶³ Naučené modlitby se měly stát neocenitelným dědictvím, které mohla matka dítěti předat.¹⁶⁴ V pozdějším věku matky učily děti požehnat se křížkem a krátké modlitby odříkávat nazpaměť. I dnešní děti před spaním odříkávají lehké dětské modlitby a mnoho se neliší od těch v 19. století: „Andělíčku, můj strážníčku, opatruj mi, mou dušičku.“¹⁶⁵ V pátém a šestém roce se dítě učilo dalším modlitbám: „Věřím v Boha, Desatero, Andělíčku boží, strážce

¹⁶⁰ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 44.

¹⁶¹ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 44 – 45.

¹⁶² TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 63.

¹⁶³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 18.

¹⁶⁴ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 15.

¹⁶⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 19.

můj, Zdravas královno, Beránku boží.“¹⁶⁶ Děti z více věřících rodin uměly před nástupem do školy mnohem složitější modlitby jako je Otčenáš a Věřím v Boha.¹⁶⁷ Děti se učily, že je modlitba jediná spása v kritických situacích, jako byl třeba strach z bouře, pohřeb či klekání.¹⁶⁸

Ze sbírek pojednávajících o zvycích na Hradecku a Bydžovsku, je nám znám také celkový průběh modliteb. Zásadou bylo, že se dítě před modlitbou umylo a ustrojilo. Většinou se dítě modlilo u postele a po celou dobu odříkání klečelo čelem ke kříži. I průběh modlitby byl opředen pověrami. Například, když se dítě modlilo u kamen či pece, modlilo se za oběšené. Pokud nebylo před modlitbou umyto, boží slova patřila utopenému.¹⁶⁹ Také když se dítě modlilo na peci, bylo rodiči upozorněno, aby se modlilo na zemi, jelikož se říkalo, že: „na zemi se chléb rodí, ne na peci.“¹⁷⁰ Rodičům bylo doporučováno modlit se zároveň s dětmi. Skrze tento čas vymezený Bohu se dítěti do podvědomí vštěpí jeho důležitost.¹⁷¹ Matky dětem přibližovaly biblické příběhy co nejjednodušeji, avšak velmi rozmanitě, aby přilákaly jejich pozornost.¹⁷²

2. 4. Oděv

Na základě oděvu si dokážeme odůvodnit mnoho informací. Zejména dokážeme rozpoznat sociální postavení nositele, charakterizovat samotnou dobu, pozorovat technické vymoženosti. Dále reflektuje životní styl a odlišnosti v závislosti

¹⁶⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 19.

¹⁶⁷ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 63.

¹⁶⁸ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 60.

¹⁶⁹ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 51.

¹⁷⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 27 – 28.

¹⁷¹ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 62.

¹⁷² TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítky*. Praha 1882, s. 33.

na tradici (i z pohledu geografického horizontu). V neposlední řadě v 19. století již dokážeme na základě oděvu rozpoznat dospělého od dítěte. Až do 18. století se totiž dětský oděv moc neodlišoval. Největší posun dětského odívání byl znatelný u chlapců. Začali nosit mnohem volnější a netísnicí oděv. Naopak dívky jsou stále svázány v korzetu. Jediným ústupkem u dívek byl mnohem měkčí materiál.¹⁷³ Autor Josef Dufek rodičům nedoporučoval děti oblékat do módních oděvů. Krajky či různé ozdoby by neměly být jeho součástí.¹⁷⁴ Bohumil Hakl se vysmívá francouzské módě, která chlapce zahalovala v pudru a svazovala jejich vlasy do copů. Dívky zase tato móda vtěsnila do nepohodlných šatiček.¹⁷⁵ Správné odívání dětí bylo často diskutovaným tématem, zejména v pramenech Františka Tesaře, jelikož správný oděv mohl dítěti přispět k jeho pohodlí při hrách a zábavě. Celkově měl být oděv dítěte volný, aby nebránil pohybu. Zároveň je jeho primární funkce spojena s ochranou. Těsná by neměla být žádná část dětského oděvu - od spodků až po boty. Střevíce mají být tak široké, aby v nich nebyla noha stlačena a každý prst měl mít svůj prostor.¹⁷⁶ U starších dětí má být oděv ve všeobecnosti přiměřený potřebám dítěte během ročních období. Nesmí být příliš teplý, jelikož by dítě mohlo být více náchylné na nemoci. Taktéž se odrazuje od kožešin, které by měly dítě přespříliš zahřívát. Kromě kožešin jsou nevhodné i vlněné látky.¹⁷⁷

Rozdílnost v odívání dětí byla znatelná i mezi městem a vesnicí. Batolata z měst bez ohledu na pohlaví nosily šaty s nabíranou sukýnkou. Až od čtvrtého roku se odlišoval dívčí oděv od chlapeckého. Ve městech nosili chlapci našasené kalhoty

¹⁷³ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 229 – 230.

¹⁷⁴ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 21.

¹⁷⁵ HAKL, Bohumil: *Dětské hry. Vychovatelské pojednání se sbírkou příkladů, zvláště pro rodiče, národní učitele a vychovatele*. Praha 1872, s. 2.

¹⁷⁶ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 11 – 13.

¹⁷⁷ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 11.

do půl lýtek, pohodlné boty, košile s krátkými balónovými rukávy, vesty a čepice. Dívky nosily volné šaty přestřižené nad pasem se splývavou sukní nad kotníky, na hlavách nosily slaměné kloboučky. Také rituálem první ostříhání vlasů se začínal chlapec odlišovat od dívky.¹⁷⁸ Střevíce se šněrováním byly na vesnicích součástí svátečního oděvu. Děti na vesnicích chodily po celý rok bos, boty obouvaly mimo svátků například do kostela.¹⁷⁹

Nejmenší děti byly na vesnicích oblékány do košilek, na nichž byl navlečený kabátek. Obyčejně novorozenatům dávaly jejich matky háčkované čepičky. Přibližně okolo šestého měsíce se děti na venkově oblékaly do sukýnek se širokými límci a kšandami. Ve dvou až třech letech chlapci začínali nosit tzv. hajduky, což jsou sešité kalhoty s vestičkou se zapínáním na zádech. Kolem krku nosili šátek.¹⁸⁰ Děti z chudších poměrů nosily do tří až čtyř let košilku nebo sukýnku a většinou chodily bosky. V šestém nebo sedmém roce dostal od rodičů vesnický chlapec nový oděv, který měl přibližnou podobu obvyklého národního kroje a moc se nelišil od toho, co nosí dospělí. Tím se z něj stal chlapec, který patří do jakési vyšší třídy v dětské společnosti a již nepatří mezi tzv. košiláčky. Těmto chlapcům se říkalo efěbové.¹⁸¹ Většinou měly děti dvojí oděv, jeden všední a jeden nedělní. Do nedělního oděvu je rodiče oblékali především na velké svátky nebo posvícení. U mladých děvčat byly velmi oblíbené i doplňky, zejména korálky, které nosily okolo krku. Dvojčata nosily korálky na ruce okolo zápěstí. U dětí z vyšších vrstev se dětem kolem krku dávala mince, která měla funkci talismanu, který měl dítě ochránit před vším zlým.¹⁸²

¹⁷⁸ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 230 – 232.

¹⁷⁹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 22.

¹⁸⁰ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 18 – 21.

¹⁸¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 104.

¹⁸² KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 99 – 100.

Na konci 19. století se v odívání dětí objevuje nový módní trend spojen s námořnickými vzory. Tento trend byl znát ve městech po celé Evropě. Tyto vzory nosí děti bez ohledu na pohlaví. V neposlední řadě je třeba říct, že dětská móda byla doménou vyšších vrstev. Na vesnicích se oblečení dědilo z generace na generaci.¹⁸³

3. Dítě mezi matkou a otcem

Milena Lenderová hodnotí postavení dítěte v rodině. To bylo určeno na základě občanského zákoníku vydaného roku 1811, který byl novelizován až roku 1914. Dítětem byl jedinec do sedmi let. Od osmi do čtrnácti let prožíval období nedospělosti. Poté do čtyřiaadvaceti let se nacházel v období dospívání. Až po dosažení tohoto věku byl zcela způsobilý k právním úkonům. Přejechy mezi těmito etapami byly doprovázeny různými rituály typů: proměn ve způsobu oblékání, úpravy vlasů, změny místa u rodinného stolu či výměny lůžka.¹⁸⁴ V pramenech se nikde neobjevuje rozdělení věku dětí, jak je známe dnes. Objevuje se v nich věkový stupeň pojmenován jako novorozenecký. Do něj zařazujeme dítě do doby, než je schopno vnímat svůj duševní život. Pak již autoři, vyjma Františka Bartoše, o něm hovoří pouze jako o dítěti.¹⁸⁵ O kojencích¹⁸⁶ jako jeden z mála hovoří František Tesař.¹⁸⁷ Autor Josef Dufek reflektuje další věkový stupeň a tím je rozmezí mezi věkem předškolním a školním, který rozdělil šestým rokem dítěte.¹⁸⁸ Tyto věkové hranice mezi dětmi ve 2. polovině

¹⁸³ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 233.

¹⁸⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 133 – 134.

¹⁸⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 12.

¹⁸⁶ František Tesař věk kojence spojuje s věkem nemluvněte.

¹⁸⁷ TESAŘ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševním vzrůstání dítek a vychovávání dívek*. Praha 1874, s. 40.

¹⁸⁸ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 160.

19. století nejsou patrné, jelikož děti vyrůstaly pospolu a byly si rovnými vrstevníky. Snad i z toho důvodu se žádný z autorů k tomuto problému nevyjadřuje. Prameny však poukazují na rychlejší duševní i fyzický vývoj tehdejších dětí. Velmi brzy děti musely zastávat povinnosti, které souvisely s chodem rodiny i hospodářstvím. Řekla bych, že tehdejší děti se musely mnohem dříve přizpůsobit. Musely se podílet na pracích okolo hospodářství a mnohem dříve se musí oprostít od života bezstarostného dítěte.

Citová funkce rodiny byla sekundární. Emoce hrály v rodině okrajovou roli. Milena Lenderová uvádí, že citové pouto mezi rodiči a dětmi nebylo pro rodinu nezbytné. Podle ní bylo vyprávění pohádek, líbání či chování v náručí vesnických dětí vzácné či dokonce nežádoucí.¹⁸⁹ Tento názor musím vyvrátit. Ve mnou prozkoumaných pramenech je totiž věnováno mnoho řádků o tom, jak trávily matky čas se svými dětmi. V momentě, kdy děti začínaly ložit a byly schopny samy sedět a pomalu i stát si je matky braly na klín a hrály si s nimi. Tyto lehké tělesné hry byly velmi často doprovázeny říkadly.¹⁹⁰ Mezi i nám známé říkanky patří: „Baran, baran, baran, duc“¹⁹¹, přičemž se matka dotýkala čelem dítěte. Oblíbené byly také hry s prsty na rukou nebo na nohou, ke kterým se pojilo mnoho říkanek: „Malíček, milíček, prostředníček, oblizmiska, všivavec.“¹⁹² Poslední prstík zlehka udeřila. Mezi další patří: „Toto je paleček, ten je jak váleček, tento trhá švestky, ten vybírá pecky, tento žaluje mamince“¹⁹³ Matky dětem kuly nožky, jako to dělá kovář u koní: „Kovej, kovej

¹⁸⁹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 147.

¹⁹⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 12.

¹⁹¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 13

¹⁹² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 14.

¹⁹³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 14.

kovářičku, okovej mi mou nožičku, okovej mi obě, zaplatím já tobě!“¹⁹⁴ Josef Dufka tyto nenáročné říkanky pro nejmenší děti doplňuje o mnohé další. Například uvádí říkanku: „Vařila liščíčka kašičku na zeleném rendlíčku, zlámala si vařečku; tomu dala, tomu taky, tomu vzala, tomu strhla krček a běžela; šupyty, šupyty – šup pod pažičku“¹⁹⁵ Při této říkance matka dělala svým prstem kolečko na dlani dítěte. Josef Dufka popisuje několik variant této velmi známé říkanky. Oblíbené byly také říkadla, kdy předmětem zájmu nejsou ruce či nohy, ale nos.¹⁹⁶ Tyto stejné říkanky se objevují také ve spisech Františka Tesaře. Dodává, že říkadla musí dítě zabavit. To reflektuje na hrách s nejmenšími dětmi, kdy jejich matky dělaly, že jim koušou nos či prstíky.¹⁹⁷ Říkadla pro větší děti měly být poučná a praktická. Některá přispívaly k tomu, aby si malé dítě uvědomilo své tělo. Matka toho docílila otázkami typu: „Kdepak máš bradu? Kde máš vlásy?“¹⁹⁸ Je otázkou nakolik v tomto případě Milena Lenderová fabuluje, jelikož popisuje vztahy mezi rodiči a dětmi, které jsou svěřeny kojným a chůvám po dobu například jednoho roku. Je nezpochybnitelné, že takové odloučení by mohlo být důvodem k těmto vlašným vztahům.¹⁹⁹

Jakési citové propojení rodiny bylo znatelné i na příkladu mluvy, která se přizpůsobuje novému členu. Rodiče nemohou ovlivnit mluvu svých blízkých, ale sami můžou jít dítěti příkladem. Samo dítě do rodiny přináší svou mluvu, která se objevuje napříč jazyky i nářečí. V rámci této mluvy dítě jednoduše vystihuje všechny podmínky, které na něj působí. Může se jednat o osoby, věci, činnosti či vlastnosti. Slovní zásoba

¹⁹⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 16.

¹⁹⁵ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 61.

¹⁹⁶ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 61 – 62.

¹⁹⁷ TESAŘ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševném vzrůstání dítek a vychovávání dívek*. Praha 1874, s. 44.

¹⁹⁸ TESAŘ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševném vzrůstání dítek a vychovávání dívek*. Praha 1874, s. 45.

¹⁹⁹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 152.

děti nikterak neoplývá rozmanitostí či hojností slov. František Bartoš však konstatuje, že řeč tehdejších moravských a slezských dětí nepatřila k těm nejchudším. Mimo klasické pojmenování pro matku či otce, mne zaujaly pojmenování například pro činnost spojenou s kolébáním. Děti napříč kraji ji pojmenovávají jako hula, hulka, hulička. Hyté bylo pojmenování pro plachtu, ve které matky chovaly své děti. František Bartoš popisuje na desítky dalších pojmenování.²⁰⁰

Avšak výše popsané skutečnosti o citu mezi dítětem a matkou jsou spíše záležitostmi vesnického prostředí. Mnohem méně se cit k dětem projevoval ve městech u vyšších vrstev. Zejména tento vztah narušila chůva nebo kojná, která byla pro první měsíce života dítěte stěžejní osobou. V dolních vrstvách společnosti se na hlídání a vývoji dítěte podílelo široké okolí. Nejvíce bylo dítě svěřováno do rukou prarodičů, starým lidem v nepříbuzenském vztahu či starším sourozencům.²⁰¹ V neposlední řadě nemůžeme opomenout ani osobu pěstounky, která byla pro vesnici typická.²⁰²

Vztah dítěte s otcem byl poněkud vlažný. Důvodem byly především jeho časté povinnosti mimo domov.²⁰³ I v případě, že otec pracoval doma, byl tolik zahlcen prací, že mu nezbyval čas na hraní s dětmi. V tomto vztahu se také odráží i celkové pojetí role otce jako přísného vychovatele.²⁰⁴ Matka trávila nejvíce svého času v rodinném domě, proto měla na dítě ve výchově neodmyslitelný vliv. Z důvodu, že jsou matky nejčastějším vzorem dětí, bylo potřeba poučit je o tom, jak správně se k dětem mají chovat.²⁰⁵

²⁰⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 18.

²⁰¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 153.

²⁰² MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851.

²⁰³ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky*. Praha 1882, s. 11.

²⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 153.

²⁰⁵ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky*. Praha 1882, s. 11.

4. Výchova

„Dobré vychování jest nejlepším věnem a dědictvím, jehož poskytnouti mohou dítkám svým“²⁰⁶

V této kapitole budu vycházet ze dvou děl Františka Tesaře *Matka vychovatelka dítek*²⁰⁷ i jeho další publikace *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítky*.²⁰⁸ Oba prameny jsou komplexním přehledem dobové výchovy dětí. Publikace pocházejí z přelomu 70. a 80. let. Jeho první zmíněné dílo se zaměřuje na dítě od neútlejšího věku a v zájmu autora je také popsat, jaké povinnosti či vliv má na dítě matka.²⁰⁹ Avšak nereflktuje pouze výchovu, ale zejména péči v rámci stravy či odívání. Druhý pramen pojednává spíše o výchově všeobecně. Tato publikace je mnohem více zaměřena na dítě. Poučuje matky či vychovatele, jak správně k výchově přistupovat, jak správně si s dětmi hrát i jaké hračky jsou pro děti vhodné. Pramen se spíše zaobírá duševním rozvojem dítěte.²¹⁰

V 17. století John Locke svým dílem *Několik myšlenek o výchově* položil základy moderní rodinné výchovy. Výchova se stala smyslem rodinného soužití. V horních vrstvách cíl výchovy určovala představa o uplatnění v řízení společnosti, ve správě majetku, ve správě církevní či v řídicích funkcích v armádě. Ve středních vrstvách, bez ohledu na venkovské či městské prostředí, šlo o předurčení k tomu, že chlapec měl převzít pozici otce. V dolních vrstvách šlo zejména o to, aby se dítě co nejdříve osamostatnilo.²¹¹

²⁰⁶ VESELÝ, Josef: *Dívka její vychování a určení*. Praha 1881, s. 5.

²⁰⁷ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877.

²⁰⁸ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítky*. Praha 1882.

²⁰⁹ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877.

²¹⁰ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítky*. Praha 1882.

²¹¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 140.

Paradoxně vesnické rodiny jsou dávány ve městech za vzor. Ideálem byl pobyt na čerstvém vzduchu, děti z vesnic mnohem více vnímaly přírodu, také byly mnohem více v kontaktu s domácími zvířaty nebo byly nápomocni při výrobě potřebných věcí, jako je například pečení chleba nebo při draní peří.²¹² Tento rys demokratizace je demonstrován ve stěžejních pramenech mé práce. František Tesař píše, že prvních šest let od narození dítěte jsou pro rozvoj jeho povahy rozhodující.²¹³ Cílem výchovy bylo z dítěte vychovat dokonalou, vyspělou a uvědomělou individualitu. Takto vyspělá osobnost v sobě shrnovala vlastnosti mravní cti, náboženského cítění a touhu po vzdělání. Mnohem více měla být výchova zaměřena na psychickou stránku, než na hmotné radosti.²¹⁴ S tím také spjata výchova zaměřující se na lepší charakter dítěte.²¹⁵ I přesto, že venkovanky jsou zahlceny prací o početné rodiny a hospodářství, vždy se snažily nad dítětem neustále bdít. Chtěly, aby z jejich potomků vyrostli slušně vychovaní dospělí jedinci. Již od malička svým dětem matky vštěpují, že u stolu nemá mít dítě podepřená ústa. Aby si netahaly za prsty, dokud jim neprasknou klouby. Matky své děti učí i základy společenského vychování, ke kterému patří zdravení.²¹⁶

Předpokladem toho, že budoucí rodiče budou pro dítě dobrým vzorem, bylo prvotně se zamyslet nad svými mravy. Jak jsem zmiňovala, příchod dítěte ovlivnil mravy napříč celou rodinou, avšak nebylo to pravidlem. Častým jevem byla hrubost či prudkost rodičů. František Tesař si také všímá, že ve společnosti jsou zakořeněny výchovné vady. Autor této výchovné publikace se na ně snaží upozornit a tím je odbourat. První je fakt, že novorozeně sice nemusí umět mluvit, ale má dost rozumu

²¹² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 143 – 144.

²¹³ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 64.

²¹⁴ DOUCHA, František: *Dvě dívky aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 6.

²¹⁵ PALICE, Antonín: *Šlechtnost v rouše příkladů veršem i prosou*. Praha 1884.

²¹⁶ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 109 – 110.

k tomu, aby vnímalo vnější podmínky. Nejsou tedy doporučovány nevhodné hovory v přítomnosti dítěte. Rovněž není vhodné, aby svým ratolestem rodiče vykládali jejich vylomeniny z dětství.²¹⁷ Zásadní chybou při výchově bylo lhaní. Lež dokáže dítě psychicky rozpoložít, jelikož ji dítě vnímalo v mnohých případech jako zhroucení důvěry mezi ním a rodiči. V nejhorším případě by dítě mohlo rodiči začít pohrdat. Pokud se dítěti často lhalo, lež se pro něj stala běžnou záležitostí.²¹⁸

Principy výchovy shrnul František Tesař²¹⁹ do čtyř bodů. Prvním bodem nabádá matky, aby si u dětí vybudovaly respekt. V druhém bodě pojednává o trestech. Třetí bod pojednává o tom, že dítě by mělo poslouchat v každém věku. Poslední bod hovoří o míře přísnosti při výchově. Matky své děti rozmazlovaly a na tento problém se zaměřuje i dobová literatura²²⁰. Správná výchova by měla dítě přimět k tomu, že potomek své rodiče poslouchá. Poslušnost byla vnímána jako prvotní povinnost mládeže a byla nevyhnutelnou podmínkou každého vychování. Matka mohla dítě milovat sebevíc, ale bez poslušnosti byla její role při výchově absolutně zbytečná. Poslušnost se projevuje tím, že dítě výtku nevykoná po dlouhém nabádání a hádání, ale výtky a prosby rodičů vykoná dítě ihned a rádo. Následky neposlušnosti reflektuje autor na konkrétním případě. Neposlušnost mohla mít i fatální následky. Například během léčby nemocí, když dítě odmítalo léky. Důležité bylo, aby si rodiče stály za svými názory. Pokud dítě vycítilo, že rodiče dětem nerozkazují ve vší vážnosti, málokdy jsou výtky splněny.²²¹ Neposlušnost dětí jde ruku v ruce s leností.²²²

²¹⁷ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 43.

²¹⁸ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 50.

²¹⁹ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877.

²²⁰ DOUCHA, František: *Dvě děti aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 47. O tom jak negativně na rozvoj dítěte působí lichotky, pojednává báseň z citované sbírky Františka Douchy s názvem *Hojnost a pohodlí*.

²²¹ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 18 – 19.

²²² DOUCHA, František: *Dvě děti aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 12.

František Tesař s důvtipem popisuje matky, které svou výchovu naprosto nezvládají a velmi často ji omlouvají. Zejména věk dítěte byl pro některé matky překážkou. Tyto matky klamou samy sebe. Dítě totiž matku vnímá od nejtútlejšího věku. Nelze vůbec zhodnotit, od jakého stáří je dítě schopno vnímat příkazy, ale dle tehdejších pedagogů by se nemělo s výchovou otálet. V tomto momentě se mi zdá František Tesař velmi radikální, jelikož radí s výchovou začít ještě v době, kdy dítě není schopno samo sebe vnímat.²²³

Avšak nejdůležitější součástí výchovy bylo její náboženské pojetí. Základním mravním kodexem bylo desatero. Mezi základní morální vlastnosti patřila zbožnost, poslušnost, pracovitost, úcta k rodičům a pomoc bližním a chudým.²²⁴ Láska k Bohu byla neopomenutelnou součástí duševní výchovy dítěte. Základní principy náboženství byly dítěti vštěpovány zejména ve škole a ani doma jich nebylo dítě ušetřeno. Doma na dítě nemohl více působit nikdo jiný než matka. Ta nejlépe znala individualitu svého dítěte, proto dokázala vhodně dítěti interpretovat náboženské učení. František Tesař považoval matku za „nejlepšího kazatele slova Božího“²²⁵.

Tato zbožnost byla předávána z generace na generaci. Pokud sami rodiče k Bohu vzhlíželi, dítě je následovalo. Dětem bylo při výchově vštěpováno, že člověk bude šťastný, pokud bude věřit ve správného Boha. Největší chybou při výchově ve věřící rodině byl fakt, že rodiče z Boha vytvářeli hrozbu. Mnohem častěji než jako vlídný a laskavý otec byl popisován jako soudce nad jejich vylomeninami. Z toho důvodu z něj měly děti spíše strach. I opačný přístup nebyl správný. Pokud by rodiče

²²³ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 34.

²²⁴ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 145 – 146.

²²⁵ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 55 – 56.

dětem vštěpovali pouze jeho laskavost, vytratila by se z výchovy podstata osoby Boha, která má dítě formovat v lepšího člověka.²²⁶

V neposlední řadě byla výchova mířena k vlastenectví a k oddanosti k rakouskému mocnářství. Dítě mělo pochopit podstatu státu. Zejména se rodiče snažili dětem nastínit příčiny vzniku států. V tomto aspektu bylo na chlapce mnohem více apelováno, jelikož chlapci byli vychováváni také v myšlence obrany státu. Během 19. století se tyto myšlenky proměnily až v pěstování nacionalismu.²²⁷ V pramenech je tento aspekt znatelný zejména na základě předmluv, které se vztahují k lásce vlasti a české tradici.

4. 1. Tresty

Bylo běžné, že si matka upevňovala svou autoritu za pomoci trestů. Děti strašila bubáky, Bohem nebo autoritou otce. Respekt k otci přetrvával až do 20. století, jelikož rozhodoval o všem, co se týkalo rodiny. Můžeme to pozorovat i na běžné modelové situaci rodiny – otec seděl u stolu v čele, z jídla mu patřily ty nejlahodnější kousky či jedl první. Autorita byla udržována i na základě mluvy, vykáním. Do poloviny 19. století bylo běžné, že si rodiče s dětmi vykali. Změna nastala dále v 19. století, kdy rodiče začínají dětem tykat.²²⁸ Výsadní postavení otce nad dítětem je dáno také občanským zákoníkem²²⁹ z roku 1811. Podle něj má otec nad dítětem moc do jeho čtyřiaadvaceti let. Po tu dobu mohl dítě přiměřeně trestat, pátrat po něm, když uteklo nebo rozhodovat o jeho budoucnosti. Ochrana dětí jsou věnovány některé části tohoto

²²⁶ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 57.

²²⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 144.

²²⁸ LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. Praha, 2006, s. 17 – 18.

²²⁹ Pro sepsání tohoto zákoníku byl inspirací Code civile vydaný 1804.

zákoníku. Určují hranici trestů, které více inklinovaly k týrání dětí. To bylo definováno například neuspokojením základních potřeb, jako jsou nedostatek pití a jídla, tepla nebo oblečení. Ale také určují meze fyzických trestů v podobě surového bití, dlouhého stání, nepřiměřená doba klečení na předmětech nebo vyčerpávající fyzická práce.²³⁰ V podvědomí tehdejší společnosti bylo naprosto normální, že i v harmonických rodinách byly děti trestány fyzicky.²³¹ Matky byly mnohem méně nakloněny fyzickým trestům než otcí. Na tresty nebylo pohlíženo jako na něco špatného, v některých případech byl fyzický trest dokonce doporučován. Jen potrestané dítě si uvědomí následky svých činů.²³² Mimo bití byly děti trestány taháním za vlasy, uši, zavíráním do komory, klečením v koutě nebo přivazováním ke stolu.²³³

Co se týče trestů, matky v 19. století byly velmi vynalézavé. Na místo bití používaly k výchově různé strašáky. František Bartoš to nazval dětskou mytologií a toto názvosloví je mi velmi sympatické. Mytologií to nazývá proto, že děti na tyto bytosti často věřily, aniž by je někdy viděly, avšak díky jejich představivosti je děsí. Obecně děti nejvíce děsil bubák a žena bobača. Pokud mělo dítě špinavé nohy, bylo strašeno škrabinou. Když dítě chtělo jít na zakázané místo, vystrašit ho tam mohla maga. Po klekání chodila po vsi či městě klekánice a pozdě v noci nocula.²³⁴ Podobně se k dětské mytologii také vyjadřuje Josef Košťál, který k Bartošovu výčtu strašidel přidává i další z různých oblastí. Kromě Bartoše se odvolává i na Karla Jaromíra Erbena, který například strašil děti polednicí.²³⁵ Před špatnou výchovou také varuje

²³⁰ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 288 – 289.

²³¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 149 – 150.

²³² TESARŮ, Jan, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 39.

²³³ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 150.

²³⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 28 – 29.

²³⁵ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 123 – 124.

František Tesař, který reflektuje situaci v soudní oblasti. Mezi obžalovanými a trestanými jsou velmi často děti. Popisuje případ matky a dcery, kdy sama matka žila z obav před svým vlastním dítětem.²³⁶

Autoři vyjadřující se k otázce výchovy apelují na matky ohledně míry přísnosti. Matky měly jednat s mírností a laskavostí, hrát si s nimi a nenásilně si získávat jejich lásku a důvěru. Děti by se nikdy neměly bát svých rodičů či vychovatelů. Ti je měli trestat tak, aby dítě mělo pocit, že ani jim to nedělá dobře.²³⁷ I lékaři odsuzují rodiče, kteří za výchovný prostředek používali bití. Pokud s takovým výchovným prostředkem začínali rodiče brzy, pak se zcela vytrácí princip jejich jednání, jelikož dítě není ještě dostatečně vyvinuté a nedokáže pochopit následky trestu.²³⁸ Matky měly být před vykonáním trestu spravedlivé. Vždy by si rodiče měli uvědomit před udělením trestu, zda dítě pochybilo úmyslně či náhodou.²³⁹ Bitím rodič ztrácel autoritu, jelikož dítě vycítilo, že zmíněná trpělivost rodičům chybí. Ten nejlepší vychovatel se obešel i bez takového násilného trestu. Každopádně příležitostné „plesknutí“ není ničím, co by mělo dítě ohrozit, jelikož bylo potřeba mu někdy v jeho nerozvážnosti a uličnictví ukázat, že nekoná správně.²⁴⁰

4. 2. Pěstounka – důležitá osoba v životě venkovského dítěte

V rámci společenství na vesnici byla mimo rodiny pro dítě důležitá také pěstounka. Děti ji milovaly a trávily s ní mnoho času. Někdy mnohem více než se svojí

²³⁶ TESAŘ, František: *Rada mládeži jak dělati má, aby sama jsouc šťastna rodičům byla statkem a ne zmatkem*. Praha 1881, s. 3.

²³⁷ TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek*. Praha 1877, s. 34 – 35.

²³⁸ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha s. 841. (datum vydání neuvedeno)

²³⁹ TESAŘ, Jan, František: *Matka vychovatelka dítek. Prospěšné rady rodičům*. Praha 1877, s. 31.

²⁴⁰ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha s. 841. (datum vydání neuvedeno)

rodinou. Abych dokázala lépe popsat společný čas strávený s ní, bylo potřeba seznámit se s prací Františka Mošnera.²⁴¹ Pěstounka byla velmi váženou osobou a byla to právě ona, která byla nedílnou součástí výchovy vesnických dětí. O její vážnosti svědčí i slova autora: „Kéžbychom brzo v každé vesnici opatrovnu měli!“²⁴²

Pěstounka měla na děti velký vliv, zejména v pozitivním slova smyslu. Stala se vzorem pro každé dítě z vesnice. Mošnerova pěstounka jménem Dorota byla dcerou vesnického učitele. Měla tedy ke vzdělávání dětí velmi blízký vztah. Ráda četla a o své zkušenosti z knížek se s dětmi vždy ochotně podělila. Byla též velmi zbožná, a tudíž své svěřence nabádala k uctívání boha. Každý den dětem připomněla, jak důležitá je víra a jak jim může Bůh pomáhat i v těch nejhorších životních okamžicích. Paradoxně Mošnerovu pěstounku Dorotku nečekal přívětivý osud. Velmi brzy se z ní stala vdova, která ztratila své dvě děti, ty zemřely na neštovice. Považuji za důležité taktéž zmínit, že pěstounka neměla žádné speciální vzdělání či nepotřebovala žádné úřední doporučení a na základě toho nedostávala ani žádnou finanční odměnu.²⁴³

Obecně byla pěstounka ženou, která se stala jakousi vychovatelkou pro děti na vesnici či ve městě, i když se zde využívalo mnohem více služeb chův, které se staly o děti pouze z jedné rodiny. Měla na starosti malé děti, o které se rodiče nemohli starat, jelikož museli svůj čas věnovat práci. Také se starala a vychovávala děti, které už navštěvovaly pravidelně vyučování ve škole. Tyto děti chodily k pěstounce po návratu ze školy, aby si u ní napsaly domácí úkoly. Pomáhala jim se čtením i učením a připravovala je na další školní den.²⁴⁴ Například učila děti jednotky měr a vah. Jeden den si do světnice přinesla na stůl sáh, loket nebo i váhy a představovala dětem míry.

²⁴¹ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851.

²⁴² MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 2.

²⁴³ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 1 – 5.

²⁴⁴ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 1 – 3.

Touto zkušeností jim pomohla při teoretických početních úkolech. Další učební pomůckou byly například peníze. Rozdala je dětem, které si je mezi sebou různě měnily, a tak se učily počítat.²⁴⁵

Každá pěstounka se snažila vybudovat v dětech především vztah k přírodě, k Bohu, ale i k povinnostem. Stala se pro ně i nositelkou tradic a prstonárodní filosofie. Avšak pěstounka nebyla pro děti učitelem nebo vychovatelem, ale spíše náhradní matkou. Správná pěstounka se snažila, aby děti co nejvíce času trávily na čerstvém vzduchu. Jejich pobyt venku byl ovlivněn nejen počasím, ale také ročním obdobím.²⁴⁶ Vedla a učila je k pracím, které zesilovaly tělo, jako například kopání na zahradě, rytí, zalívání zahrádky, plení trávy, či sbírání klasů nebo ovoce.²⁴⁷ Důležité bylo taky děti seznámit s řemesly v jejich okolí. Chodila s nimi navštěvovat řezbáře, pekaře nebo řezníky. Ukazovala jim nástroje, které jsou k jednotlivým profesím potřeba a učila je s nimi zacházet.²⁴⁸

Její další cností bylo, že dbala o čistotu dětí. Vždy dětem kontrolovala čisté oblečení. Byla si vědoma toho, že mnozí z jejích svěřenců pochází z chudších rodin, ale i tak nabádala děti, aby chodily v čistém a neroztrhaném oblečení. Vždy dbala na to, aby byly děti učesané a především, aby měly ostříhané nehty.²⁴⁹ Měla na děti neodmyslitelný vliv. Snažila se je vychovávat, jako by byly děti její vlastní, stávala se pro ně dobrým vzorem.²⁵⁰

²⁴⁵ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 118.

²⁴⁶ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 16 – 18.

²⁴⁷ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 113 – 114.

²⁴⁸ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 122.

²⁴⁹ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 116.

²⁵⁰ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 31.

Když její svěřenci dosáhli vyššího věku, byla pro rodiče důležitou poradkyní. Jejich děti velmi dobře znala, znala jejich vlohy, talent i nadání a mnohokrát jim radila, jaké řemeslo či způsob obživy bude pro jejich potomka ideálním. Můžeme v tom spatřit i jakousi občanskou službu, jelikož mnohokrát mohla mladé žáky navést na práci dělníka nebo úředníka. Neopovrhovalo se ani hudebním či malířským nadáním. Na základě pramenů si dovolím tvrdit, že děti pěstounku velmi často braly jako svou druhou matku. Většinou se v ní mladé dívky vzhlížely, jelikož byla považována za čestnou ženu a dobrou hospodárku. Děvčata za ní chodily prosit o radu ohledně tělesného zdraví, slušnosti i mravnosti. Využívaly i jejích rad ohledně vaření, vyšívání nebo šití. Ty starší si častokrát došly i pro radu, jaký ženich je pro ně vhodným partnerem. Chlapci se na její povzbuzení stávali rolníky, uměli plést košíky, uměli brousit nože či srpy. Častokrát je seznámila i s prací zedníka, krejčího, tkalce nebo ševce.²⁵¹

Bohužel ne vždy měla pěstounka nebo pěstoun s dětmi dobrý vztah. O negativních zkušenostech hovoří ve své knize *Bez matek a bez otců* Rudolf Jaroslav Kronbauer. Autor popisuje osudy spisovatelů Pátera Františka Douchy a Václava Beneše Třebízského, kteří zasvětili své životy práci s nalezenci. Všechny události, které autor popisuje, jsou jeho osobní zkušeností.²⁵² Páter Doucha se ujal mladého chlapce, kterého na venkově vychovávali přísní pěstouni. Václav Beneš Třebízský měl na starosti více nalezenců a svým konáním přispěl k lepší budoucnosti těchto dětí.²⁵³

²⁵¹ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dětí mimo školu*. Brno 1851, s. 145 – 146.

²⁵² KRONBAUER, R., Jaroslav: *Bez matek a bez otců*. Praha 1899.

²⁵³ KRONBAUER, R., Jaroslav: *Bez matek a bez otců*. Praha 1899, s. 9 – 10.

Menší změna nastala se vznikem opatroven, ty první vznikaly ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století. Od pěstounek se pomalu opouštělo, ale nestalo se to pravidlem. Opatroven bylo stále poskromnu, nebo byly od vesnic velmi vzdálené, takže i přes snahy institucionalizovat předškolní výchovu, byla pěstounka jednou z nejčastějších voleb rodičů, kteří své děti potřebovali kvůli nedostatku času pohlídat.²⁵⁴

5. Hry a zábava

„Mens sana in corpore sano“ neboli *„Ve zdravém těle, zdraví duch“*.

Zábavu a hry venku vyhledávají děti spontánně odjakživa. Zábava dětí se však v mnohém lišila od jejich sociálního postavení, ale také v závislosti na prostředí, kde vyrůstaly. Mladí šlechtici se cvičili v jízdě na koni, lukostřelbě nebo v zápase.²⁵⁵ Paradoxně se k těmto zábavám nejvíce přibližují ty z vesnic. Děti vyrůstající na vesnici trávily většinu svého času na čerstvém vzduchu. Prameny popisují vesnickou zábavu pouze v přírodě.

Ve městech byla zábava a hra omezena prostorem. V tomto aspektu je veliký rozdíl mezi dětmi na venkově a ve městech. U dětí ve městech byl pobyt na čerstvém vzduchu omezen na minimum. Tyto děti byly omezeny prostorem, kde žily a jejich matky nebo pěstounky je omezovaly taktéž v tom, že vyžadovaly, aby si děti hrály v co největší tichosti.²⁵⁶ Na dvorcích a ulicích si nejčastěji hrály děti z nezámožných rodin. Ty ostatní musely být neustále pod dohledem a byly jim doporučovány spíše

²⁵⁴ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu*. Brno 1851, s. 144.

²⁵⁵ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 213 – 214.

²⁵⁶ HANUŠOVÁ, Klemeňa: *Dětský tělocvik. Návod, jak dítky útlého stáří cvičiti pohybem zdravě zaměstnávati*. Praha 1883.

klidové hry. Mezi klidové hry řadíme šachy, karetní hry nebo hádanky. Skupinové hry jako zápasy, schovávaná nebo skákání panáka byly vhodné pouze pro děti z nižších vrstev společnosti. Z toho důvodu se jich neúčastnily ani děti z měšťanského prostředí. Tento přístup rodičů k dětským hrám se proměnil až na konci 19. století.²⁵⁷

5. 1. Hry v přírodě

František Tesař rozebírá i samotné slovo hra. Písmeno *h* představuje vycházení ze sebe, písmeno *r* větší popuzení k činnosti a písmeno *a* znamená čistý a nerušený pocit svobody. Jedná se o nečistší plod dětského ducha. Jelikož se bavíme o duševní pohodě, hra přináší dítěti radost a spokojenost, v neposlední řadě také vnitřní klid.²⁵⁸ O tom, že hra venku je pro dítě velmi důležitá, píše mnoho autorů. Jedním z nich je také František Tesař.²⁵⁹

Nejčastěji si venkovské děti hrály v přírodě, která je od narození obklopovala. Vymýšlely si různé básničky a pořekadla, jejichž nejčastějším tématem byla právě rozmanitost přírody. Děti byly velmi všímavé, proto je ovlivňovaly i zvuky, které slychaly v přírodě, barvy či zvířata. Po dlouhé zimě děti netrpělivě očekávaly příchod jara: „Vyjdi, vyjdi sluníčko, na to naše políčko!“²⁶⁰ Jejich spojení s přírodou reflektuje i jejich vztah ke zvířatům. Děti sesbíraly doma drobký, kterými si naplnily kapsy a poté jimi krmily ptactvo. Bylo vždy největším tajemstvím, které znal pouze nejlepší kamarád, když někdo našel hnízdo s malými ptáčaty. Chlapci jim vyráběli klíčky, ve

²⁵⁷ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 214.

²⁵⁸ TESAŘ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševním vzrůstání dítek a vychovávání dívek*. Praha 1874, s. 43.

²⁵⁹ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dítky*. Praha 1882, s. 21.

²⁶⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 31.

kterých je chovali, krmili a kochali se jimi. Lidé žijící na vesnici 19. století byli se zvířaty, které je obklopovaly v naprosté symbióze, takže podle nich ovládají nejen řeč ptáků, ale také psů, koček či kocourů nebo koz.²⁶¹

Kromě ptáčků připoutávali pozornost dítěte také brouci. Nejmilejší bylo dětem sluněčko, kterému dávaly několik lichotivých přívěsků: korunka, okorunka, verunka, beruška, merunka, zajímavé je pojmenování kravička nebo ovečka. Děti si broučka pokládaly na ruku a pobádaly jej, aby jim vylezl na špičku prstu a uletěl „do nebička“. Také věří, že pokud se ztratí v lese, tak jim beruška ukáže správný směr k domovu. Beruška podle tehdejších pověr dokáže také předpovědět budoucnost. Dokáže ukázat chlapcům směr, kam se bude ubírat jejich učení. Mladé dívky na berušce vyzvídaly, odkud přijde jejich ženich. I tesařík dokázal upoutat dětskou pozornost, jelikož se o něm říkalo, že je vynikajícím muzikantem. Kováře si děti vkládaly do dlaní a povzbuzovaly ho, aby skočil se slovy: „Kovářku, kuj!“ Nemůžeme ani opomenout hru se šneky: „Šnečku, šnečku vystrč rohy, jestli mi jich nevystrčíš, hodím tě do vroucí vody.“²⁶² Děti byly k přírodě velmi nebojácné, ale jejich postrachem jsou plazi. Ti jsou bráni za jedovaté tvory a děti je od sebe odpuzovaly: „Hade, hade, stůj! Panenka Maria nese kůl, a pan Ježíš kameň, zabijem tě na něm.“²⁶³ Netopýři také nepatří mezi oblíbená zvířata, se kterými by si děti hrávaly. Výše jsem popsala především zábavu chlapců, ta dívčí je doplněna například o pletení věnců. Děvčata je pletly pro sebe i pro zvířata. Květinami také zdobily svatá místa podél cest.²⁶⁴ Děti si často hrávaly se stromovým listím, květinami, šípky či ořechy. Po dlouhé zimě se každé dítě těšilo na

²⁶¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 68.

²⁶² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 36 – 38.

²⁶³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 39.

²⁶⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 39 – 41.

teplejší počasí, které je vyhánělo hrát si ven. Jarní období udělalo radost především mladým děvčatům. Toho období je spojeno především s písničkami a tanečky, které uměla každá dívka.²⁶⁵

Chtěla bych ještě dodat, že výše popsané skutečnosti, kdy děti chytají ptáčky a jiná zvířata pro své potěšení, se na přelomu 19. a 20. století dostaly do široké pozornosti lékařů i milovníků přírody. Objevuje se velký trend ochrany zvířat. Týrání zvířat nebylo nic neobvyklého, lékaři se ale shodují, že pokud se takový mrav objeví i u malého dítěte, rodič má okamžitě zasáhnout. Zvíře by nemělo žít v zajetí na úkor dětského potěšení. Dětem má být od malička kladeno na srdce, že zvíře je také živý tvor a nemůže se proti nim bránit. Mají ho upozornit, že trhání nohou broukům či mouchám pro ně není vhodnou zábavou.²⁶⁶

5. 2. Kolektivní hry

Oblíbenou zábavou pro všechny děti byla kolektivní hra. Působí pozitivně v rozvoji tělesných sil, dítě si na jejich základě procvičuje obratnost, svaly, pružnost, ale především jde o to být na čerstvém vzduchu. Děti při hraní napodobovaly různá řemesla a činnosti dospělých. Hraní her má také v dítěti povzbudit pocit sounáležitosti a hlavně jej naučit poctivosti. Během hry se dítě naučilo řídit pravidly, která platí pro všechny stejně. Menší děti si hrály méně náročné hry, mezi oblíbené patřila hra Na kolo mlýnský. Dále si hrály na pekaře, když vyráběly z bláta bochníky chleba. Chlapci si hráli na ševce, holčičky si hrávaly například na pradleny.²⁶⁷ Oblíbené jsou i hry na

²⁶⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 209.

²⁶⁶ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských.* Praha, s. 844. (datum vydání neuvedeno)

²⁶⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 170 – 171.

chytanou neboli na honičku, na schovávanou, na války, aj.²⁶⁸ Odrostlejší děti si hrály většinou odděleně podle pohlaví, ale nebylo to pravidlem. Některé hry byly výhradně chlapecké, jiné byly určeny pouze děvčatům.²⁶⁹

Ke kolektivním hrám řadíme také míčové hry. Mnohem více jsou rozšířeny na vesnici než ve městech. Roku 1891 pražský magistrát dokonce zakázal hry spojené s házením nebo kopáním do předmětů. Událo se tak z důvodu často rozbitých oken okolních budov.²⁷⁰ Míč si většinou kluci z vesnic vyrobili z kravských chlupů nebo si ho namotávají z vlněných, barevných nití. Obvykle se míči říkalo pucka, poček či habáň, opět je to odlišeno podle místa.²⁷¹

Co se týče zábavy, jsou chlapci velmi vynalézaví. Na podzim si každý chlapec nasrádal míšek fazolí, každá fazole měla různý tvar i barvu a na základě toho dostala fazole pojmenování. Drobným červeným fazolím se říkalo kulovačka, pokud byla fazole bílé barvy a byla malá, měla název bělička, strakatým fazolím se říkalo stračka. Poté co si chlapci fazole rozdělili, mohlo se začít hrát. Nejčastější hra spočívala v tom, že si udělali chlapci v zemi důlek, do kterého fazole postupně či najednou házeli. Kdo jich měl v důlku nejvíce, vyhrál. V prameni nalezneme mnoho dalších her, při kterých je potřeba fazolí či lusků. Chlapecká fantazie nezná meze. Kromě míčů si chlapci vyráběli ze dřeva různé píšťalky či frkalky.²⁷² Oblíbený byl pro děti prak, kterým

²⁶⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 192.

²⁶⁹ O dívčím tělocviku napsala publikaci autorka Klemeňa Hanušová, která byla první cvičitelkou tělocvičného spolku paní a dívek Pražských.

²⁷⁰ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 218 – 219.

²⁷¹ BARTOŠ, František: *Naše Děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno, 1888, s. 196.

²⁷² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 202 – 204.

stříleli do terčů. A pokud chlapec neměl prak, nebyl problém trefovat se do terče hrachem nebo různými šipkami.²⁷³

Ve 2. polovině 19. století začínají být oblíbené také sporty. Na podzim děti pouštěly draka, kterého si samy vyrobily. Pokud se nacházela kousek od obce nějaká říčka, děti chodily několikrát denně plavat. Oblíbenou činností bylo také chytání ryb či raků v místním potoce.²⁷⁴ V zimě se zamrzlá voda stávala kluzištem, oblíbené mezi dětmi bylo také sáňkování.²⁷⁵ Většinou k těmto sportům bylo potřeba náradí. Brusle, lyže nebo sánky se vyráběly podomácku. Až ve 2. polovině 19. století se tato sportovní náčiní objevují v katalogích firem.²⁷⁶

5. 3. Zimní čas

Zmiňovala jsem se o sportech provozovaných v zimě. Oblíbenou dětskou činností v tomto období bylo také vykládání pohádek, které v dětech vyvolávaly určitou nostalgii. V tyto dlouhé večery se děti scházejí u kamen a jejich babičky jim vykládají pohádky. Děťmi bylo také oblíbené, když k nim dorazily dračky. Ty po večerech draly peří a vykládaly si různé příběhy o strašidlech nebo hastrmanech, někdy i pohádky.²⁷⁷ Pohádka fungovala také jako výchovný prvek, neboť děti je milovaly. Když zlobily, jejich matky je strašily, že jim pohádky nebudou říkat. František Bartoš hodnotí matky své doby, jako vynikající vypravěčky, jelikož pohádky nevykládaly pouze ústy, ale především srdcem.²⁷⁸ František Bartoš konstatuje, že nejoblíbenější

²⁷³ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky*. Praha 1882, s. 14.

²⁷⁴ MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dětí mimo školu*. Brno 1851, s. 114.

²⁷⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 208 – 209.

²⁷⁶ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 218.

²⁷⁷ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 189.

²⁷⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 28.

pohádky sepsala Božena Němcová a Karel Jaromír Erben, avšak mnoho se jich nedochovalo. Dětské pohádky velmi brzy vystřídal pohádky obecné. František Bartoš to komentuje tím, že dětské pohádky nejsou tolik atraktivní pro vypravěče a ani k tomu, aby se zaznamenávaly. Pohádka měla v dítěti rozvíjet cit, zvědavost a především ho poučit.²⁷⁹

5. 4. Hračky jako pomocníci k rozvoji fantazie

Hračky od nepaměti patří do dětského světa. Většinou si je vyráběli lidé doma, i přesto šlo o krásné a důmyslné předměty. Jakmile začalo dítě chodit, patřila hračka k atributu jeho pohlaví.²⁸⁰ O důležitosti hraček hovoří nejen pedagogové, ale také lékaři ze 2. poloviny 19. století. Mnoho z nich se shoduje, že hračky jsou vynikající prostředek k tomu, aby dítě rozvíjelo své smysly, učilo se pomocí nich novému poznání či rozvíjelo svou fantazii.²⁸¹ Doktorka Springerová se ve své práci taktéž věnuje tomuto tématu. Ve svém díle rozebírá dětské hračky z pohledu jejich zdravého duševního rozvoje. Dospěla k závěru, že hračky, které jsou lépe propracované či dokonce módní, nejsou pro malé dítě vhodné.²⁸² I František Tesař propaguje názor, že děti by si měly hrát spíše s věcmi, které podpoří jejich fantazii. Žádné dítě není schopno ocenit drahou a příliš dokonalou hračku.²⁸³

Panenko, železnice nebo parolod' dítě bavila pouhých pár dní, ale poté na nich nemělo dítě co objevovat. Z toho vyplývá, že nejlepší hračky jsou ty nedokonalé a

²⁷⁹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 20 – 23.

²⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 205 – 206.

²⁸¹ TĚCHONICKÝ, František: *Hry, hračky a hádanky*. Klatovy 1871, s. 75.

²⁸² SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 837. (datum vydání neuvedeno)

²⁸³ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky*. Praha 1882, s. 14.

naprosto obyčejné.²⁸⁴ Nejlepší hračkou pro malé dítě je hlína, písek, kamínky či různé špalíčky. Pro malá děvčata se konkrétněji jedná o stužky nebo korálky.²⁸⁵ O dobových hračkách se také dozvídáme z pramene Těchonického Františka *Hry, hračky a hádanky*²⁸⁶. Autor zde popisuje různé hračky, které měly děti k dispozici. Vybrala jsem na ukázkou pár hraček, které mne překvapily. Oblíbenou hračkou tehdejších dětí byl bublifuk, v prameni jej nalezneme pod heslem bublinkový stroj. Můžeme se zde dočíst, i jak má správně vypadat krasohled neboli kaleidoskop. Autor své povídání o hračkách doplňuje návody, které radí rodičům s jejich výrobou.²⁸⁷

Pramen s názvem *Dětské kratochvíle*²⁸⁸ může být pro badatele ideálním v tom smyslu, že v jeho obsahu najdeme dvanáct malovaných obrázků, které vyobrazují dětskou zábavu. Především se zaměříme na hračky, které děti na obrázcích mají. Zejména u dívek můžeme velmi často vidět panenky nebo různé členky či věnce na hlavách. Jedna z maleb nám ukazuje, jak si děti hrají doma. Kromě panenek mají děti ke hraní různé káry či vozíky. Opět nemůžeme opomenout loutky, konkrétně je zde namalována loutka šaška. Chlapec z obrázku má na hlavě vojenskou helmu.²⁸⁹ Následující obrázek je situován mimo dům a vyobrazuje tři děti. Zaujala mne hračka jednoho z nich, kterou drží v ruce. Jedná se o dlouhou tyč, na jejím konci se nachází přední polovina těla koně. Ve druhé ruce dítě drží šavli, takže předpokládám, že mezi

²⁸⁴ SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských*. Praha, s. 837. (datum vydání neuvedeno)

²⁸⁵ TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky*. Praha 1882, s. 13.

²⁸⁶ TĚCHONICKÝ, František: *Hry, hračky a hádanky*. Klatovy 1871.

²⁸⁷ TĚCHONICKÝ, František: *Hry, hračky a hádanky*. Klatovy 1871, s. 81 – 84.

²⁸⁸ *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků*. Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

²⁸⁹ *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků*. Praha 1881, s. 9. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

chlapci bylo oblíbené hrát si na vojáky či generály.²⁹⁰ O tom, jak si děti hrají s různými vozíky či houpacími koníky se můžeme dočíst také u Františka Tesaře.²⁹¹

U mladých dívek bylo velmi oblíbené hrát si s loutkami, většinou si k tomu braly i kuchyňské náčiní. Dívky si loutky převlékaly do oblečků, které si většinou samy vytvořily. Ukládaly loutky do postýlek, ve kterých byly peřinky, které většinou pro mladou dívku ušila jejich maminka. Chlapci si zase nejraději hráli s různými bičíky, vozíky a velmi oblíbení jsou taktéž houpací koně. Chlapci kromě toho milovali hry na vojáky, na prapory nebo hry se šavlemi. Většinou si pomůcky k takovým hračkám udělali ze dřívka.²⁹²

Jak vyplývá z kapitoly, hračky jsou důležitým faktorem, které působí na duševní pohodu dětí. Skrze hračky dokázalo dítě rozvíjet svou fantazii a obrazotvornost. Dokonale oblečená panenka je nezajímavá, ale pokud dívence dáme panenku, která má jen málo oblečků, dítě je donuceno vymyslet jí šat. Dívka si například navlékáním korálků nejen zlepšuje motoriku, ale také fantazii. Pro chlapce je vhodné vše, co mohou měnit. Věc, kterou mohou opravovat, přeměňovat či k ní něco přidělat, jej zabaví na mnohem delší čas než dokonalá hračka, na kterou si musí neustále dávat pozor. Své si děti užijí i s nekolorovaným obrázkem, který si budou moci vymalovat podle svých představ.²⁹³ Mimo to hračky rozvíjely dítě i po fyzické stránce, jelikož si skrze něj mnohem lépe procvičovaly motoriku. Skrze hračky lze také analyzovat moderní trendy týkající se dětí. Hračky venkovských dětí jsou velmi

²⁹⁰ *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků.* Praha 1881, s. 10. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

²⁹¹ TESÁŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky.* Praha 1882, s. 15.

²⁹² TESÁŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky.* Praha 1882, s. 15 – 16.

²⁹³ TESÁŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky.* Praha 1882, s. 12 – 14.

obyčejné, ale věřím, že i tak dítě dokážou rozvíjet. Je také zajímavé sledovat, že mezi hračkami nebylo mnoho druhů a neustále se opakují jedny a ty samé.

5. 5. Říkadla a hádanky pro malé i velké děti

Velmi inspirativní ke skládání říkadel byla neodmyslitelně příroda a také zvířata. Takových říkadel sepsal František Bartoš ve své knize desítky. Většinou popisují místa nebo i zvířata, která děti velmi dobře znají. Mezi dětmi vznikaly básničky a říkanky nejen o přírodě, ale velkou inspiraci viděly i v dospělých. Dále ji nacházely ve škole, inspirovaly se známými historickými událostmi, jako byl například vpád Turků na Moravu nebo si upravovaly známé biblické příběhy.²⁹⁴ František Bartoš sepsal pořekadla, která se týkají také jmen. Poskládal oblíbená chlapecká i dívčí jména podle abecedy a ke každému jménu napsal říkanku, která se se jménem rýmovala: „Alexandr šel na vandr, potkal žabu, přivítal ju.“²⁹⁵

Všechny různá pořekadla nebo i nové posměšky byly vymyšleny také na základě obyvatel města či vesnice. Žertovné popěvky byly vymyšleny na sedláka, ševce, potulného cikána, žida či staré lidi. Děti hledaly inspiraci opravdu všude, kde mohou.²⁹⁶ Autor si také všímá, že děti začínaly být velmi brzy záškodnické. Většinou na základě nám známých říkaček můžeme zpozorovat, že se velmi často posmívají například dětem se zrzavými vlasy: „Zrzi, vrzi, co tě mrzí? Tvá zrzavá palice, ta tě mrzí nejvíce!“²⁹⁷ Děti se vysmívaly také jiným, které jsou kudrnaté nebo až příliš lpí

²⁹⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 96 – 97.

²⁹⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 105 – 113.

²⁹⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 117.

²⁹⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 104

na své matce. I z chlapce, který se baví s dívkou, si dělají mladí kluci legraci.²⁹⁸ O posměšných pořekadlech pojednává také Josef Dufka. Motivy těchto posměšných říkadel se nikterak neliší od těch, které popisuje František Bartoš. Většinou se děti vysmívaly starým obyvatelům jejich vesnice či různým řemeslům. Avšak Josef Dufka uvádí také motiv, který jsem u jiných autorů pramenů nenašla, a to posměšky na německé obyvatele. Avšak s lítostí dodává, že mnoho dětí poté ochotně německému národu podléhá.²⁹⁹

Říkadla pro větší děti mají být poučná a praktická. Dítě se mnohem snáze učí pomocí básniček či různých říkanek. Počty si mnohem lépe zapamatují za pomoci říkadel, které požívají děti před hrou.

„Jeden, dva, tři,
my jsme bratři,
který je tu mezi námi,
co si zalez do té slámy?
Ten nebo ten, vyhodme ho ven.“³⁰⁰

Jiná říkadla mají dětem přiblížit cizí slova, především německá a latinská:

„Ajn, Cvaj, traj, ztratili zme máj,
u svatého Františka slóžila tam herpiška,
estli mi ji neprodáš, přijde na tě Mikuláš
s krvavéma zubama, potrká tě rohama.“³⁰¹

²⁹⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 104 – 105.

²⁹⁹ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 66.

³⁰⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 76.

³⁰¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 78.

V pozdějším věku se říkadla vztahují ke škole a ke školním povinnostem. Některá dětem pomůžou zapamatovat si například abecedu:

„ A bé cé dé, kočka přede,
kocúr motá, pes počítá,
kolik nití do desíti.“³⁰²

„Pane učitel, pučte mi pytel!
Co se naučím, do něho strčím“³⁰³

Musím konstatovat, že hádanky nejsou oblíbené pouze u dětí, ale také dospělí se jimi bavili na společenských besedách či neformálních přátelských setkání. František Bartoš do své knihy sepsal některé hádanky, především za pomoci mladých žáků. Ti se zasloužili o zachování tradice národních hádanek. Kromě národních hádanek František Bartoš sesbíral i hádanky prostonárodní.³⁰⁴ Mezi nejoblíbenější dětské hádanky patří ty, které jsou zároveň i vtipné, neboli hádanky žertovné: „Co dělá hus, když o jedné noze stojí? Druhou zvihá.“³⁰⁵ Další hádanky pojmenoval Bartoš, jako hádanky složité a ve své knize jich sepsal nad čtyřicet.³⁰⁶ Existují také učební hádanky, které jsou určeny starším dětem. Takové hádanky slouží jako pomůcky na procvičení učiva. Jednalo se o početní příklady s rovnicemi o neznámé. Také na

³⁰² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 130.

³⁰³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 130.

³⁰⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 134 – 135.

³⁰⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 134 – 135.

³⁰⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 155 – 160.

procvičení rétoriky známe několik jazykolamů.³⁰⁷ Výslovnostní říkadla popsal i Josef Dufka. Sesbíral množství jazykolamů z okolí Velkého Meziříčí.³⁰⁸

6. Svátky a slavnosti oblíbené dětmi

Jelikož záměrem autorů pramenů je zachycení lidových tradic, je jim v knihách věnováno mnoho prostoru. Koleda vánoční nebo velikonoční je natolik typická pro lidovou charakteristiku, že malé koledníky z bohatých i chudých vrstev nemůžeme opominout.³⁰⁹ Celou rodinu, ba dokonce i celou obec vždy spojí církevní svátky nebo i místní slavnosti. Mnoho tradičních slavností se dochovalo ještě od pohanů. Jsou to především děti, které v sobě udržují nostalgii těchto radostí a svátků.³¹⁰

Vánoční doba byla pro děti nejoblíbenějším obdobím z celého roku. Všechny děti se každoročně těší na svatomikulášskou slavnost, zejména na drobné dárečky od rodičů i kmotrů. Nejedná se o dárky v pravém slova smyslu, většinou děti dostávaly nějaký pamlssek. Dle pověstí z Poděbradska přijíždí do vesnice na svém voze svatý Mikuláš. Veze s sebou velké množství různých pamlsků, které po cestě ve tmě vytrácí z vozu. Mladší děti jsou staršími naváděny, aby se pro sladkosti vydaly bosky. Domů dojdou s prázdnou a s posměchem.³¹¹ Sv. Mikuláš se spouští nad kostelem po zlatém laně a spolu s andělem a čertem obchází celou vesnici. Kromě anděla a čerta je někde doprovází i žid s pytlím, do kterého sbírali neposlušné děti.³¹²

³⁰⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 164 – 165.

³⁰⁸ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 67.

³⁰⁹ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 23.

³¹⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 248.

³¹¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 248.

³¹² KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 214.

Po Mikuláši jsou oblíbené Vánoce. Štědrý den je od rána až do večera slavnostní a je doprovázen tradičními zvyky. Rodiče s dětmi drží po celý den půst, jelikož se věřilo, že kdo se postí, ihned po první hvězdě, která vyjde na obloze, uvidí zlaté prasátko. Slavnostní večere se podává dříve než obvykle. Maminky slavnostně nastrojí stůl a každému vloží pod talíř minci. To je pouze pár tradičních zvyků, ale je jich mnohem více.³¹³ O dni sv. Mikuláše či Vánoc vyšla kniha v Praze roku 1863 s názvem *Vánoční strom*. Tento pramen nám ukazuje, jak děti prožívaly tyto zimní svátky, jak se připravovaly na Štědrý den, jakou radost udělal dětem první sníh. Pramen je doplněn o šest obrázků, které reflektují tento sváteční čas.³¹⁴

Během vánočních svátků se chodí koledovat. Na některých moravských a slezských vesnicích byla tradice, že děti chodily na Štědrý den dům od domu a zpívaly.³¹⁵ Mezi koledy, které jsou známé všem dětem, patří i ty, které jsou známy pouze v jednotlivých krajích naší země. Děti se snaží o humorné verše, které jsou propojeny tématem narození Ježíška. Mladí koledníci z vesnic se do něj vcit'ují, jelikož jim bylo známo, že se Ježíšek také narodil v chudých poměrech a proto jim byl velmi blízký.³¹⁶ Za koledu jsou odměněni koláčkem a sušeným ovocem. Nejvíce koledníků chodí na sv. Štěpána. Naopak v některých vesnicích například na Zábřežsku se koleduje pravidelně po celý advent.³¹⁷ Na Jemnicku zase chlapci chodí na koledu a s sebou mají tzv. býka. Byl to hrnec, na který chlapci natáhli kůži a doprostřed dali

³¹³ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 215 – 216.

³¹⁴ PODĚBRADSKÝ, Václav: *Vánoční strom*. Praha 1863.

³¹⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 249.

³¹⁶ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha 1900, s. 23 – 26.

³¹⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 249.

pramen žíní. Tento hudební nástroj vydával vrzavý zvuk, který je doprovázel při zpěvu.³¹⁸

„Narodil se Ježíšek, koupíme mu kožíšek;
Hodně dlóhé chlopaté, abe mo bél po pate.“³¹⁹

Dalším svátkem jsou Tři králové. Během tohoto svátku se i dospělí zapojují do zábavy pro děti. Chudí chlapani z vesnice si přes své šaty natáhnou bílou košili s červeným páskem. Na hlavu si vytvoří koruny ze zlatého papíru a v ruce drží berli. Chodí dům od domu a také zpívají:

„Me tři králi me k vám deme,
šěstí, zdraví vinšujeme,
šěstí, zdraví vinšujeme.
Šěstí, zraví, mnohá léta,

Me sme k vám přisli z daleka.“³²⁰

Svátek sv. Blažeje, tedy 3. února, je svátek všech školáků. I se školním sborem obcházejí dům od domu a požadují od lidí slaninu, vejce, uzené maso a klobásky. Z toho co během dne děti vykoledovaly, jim paní učitelová uvařila večeři. Podobné je to 6. února na den sv. Doroty. Chudé děti se vypravují na pochůzku kolem vesnice, aby měly co k snědku. Na den sv. Matěje vybíhají děti časné ráno bosy do zahrady a obcházejí všechny ovocné stromy, na které klepají proutkem a u toho zpívají: „Volám,

³¹⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 275.

³¹⁹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 249.

³²⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 276.

volám na svatýho Matěje, kudy se ten hlas rozende, všude dost ovoce bude.“³²¹ Sváteční den byl i na sv. Řehoře, který spadal na 12. března. Školáci si přes kabáty oblékli košile, na hlavách měli papírovou čepici s chocholem. V čele průvodu byl biskup s papírovou mitrou a berlí. Obcházeli se zpěvem hospodářství a lidé jim dávali něco k snědku, především se dávalo máslo.³²²

Na Moravě je velmi oblíbený svátek masopust. Děti hrály během pochůzky po vesnici na housle a vybíraly slaninu, klobásky i nějaké peníze.³²³ Další svátek, který se na Moravě udržuje dodnes, se koná na černou, chcete-li smrtnou neděli odpoledne. Starší dívky vynášejí ze vsí Mařenu (někde Moranu), aby skončila zima. Děvčata Mařenu, která je ze slámy, nazdobí bílým šátkem a oblečou ji do mužské košile a několika sukní se zástěrou. Takto oblečenou Mařenu nesou přes celou vesnici a za dědinou u vody ji odstrojí a vhodí do ní. Chlapci po takto odstrojené Mařeně házejí kamením. Pověst tvrdila, že kdo se takové události z chlapců nezúčastní, do roka zemře. Tady se tradice také odlišuje v místech, kam se Mařena odnáší. Někde ji místo hození do vody odnesou do lesa, jinde není pouze vhozena do vody, ale také se zapaluje.³²⁴ Něco obdobného je také například na Zábřežsku, nemluvíme zde o Mařeně, nýbrž o Smrti nebo Smrčáku.³²⁵

Mnoho tradic a slavností se odehrává také v období velikonoc. Na zelený čtvrtek se po mši „zavazují“ zvony a až do sobotního rána se novými zvoníky stávají

³²¹ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 277 – 279.

³²² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 280 - 281.

³²³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 279.

³²⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 281 – 282.

³²⁵ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 294.

mladí chlapci. Je to období, na které se každý mladý chlapec velmi těší. Dlouho předtím zkusí různé nářadí, které by zvuk zvonu napodobovalo. Na Zlínsku se k tomu používají různé hrkávky (řehťačka), klapáčky, tragače.³²⁶ Na Zábřežsku v tu dobu chodí děvčata pospolu po staveních a v ruce mají šátek, který je svázaný na čtyři cípy. Na Velikonoční pondělí chodili dospělí muži s malými dětmi po „mrskačce“ a koledují.³²⁷ Na Opavsku v den velikonočního pondělí chodí rodiče s dětmi na pole zasazovat křížky ze svěceného dřeva. K těmto křížkům děti kladou dárky, respektive perník, červené vejce a ovoce. Na Štrambersku bylo na velikonoce typické, že děti navštěvovaly své kmotry a snídají s nimi koláč, perník, vejce a nějaké cukroví.³²⁸ Na Poděbradsku chodí nejmenší chlapci s holí na psa a ve druhé ruce se šátkem na uzlu. Starší chodí s pomlázkou po děvčatech a kmotrech z vesnice. Za koledu chlapci dostávají od dívek malovaná vajíčka. Kromě popisu těchto tradic se zde můžeme dočíst také o typických koledách.³²⁹

Letnice patří mezi svatodušní svátky připadající na sedmou neděli po Velikonocích. Jsou důležité pro lid na Slovácku i na Hané, kdy chodili honít krále. Autor pramene popisuje tento svátek jako nejkrásnější ze všech moravských lidových tradic. Po takovém vzoru si na krále a královny hrálo snad každé dítě. Letnice jsou nejvíce spojené s pastvou. V tento den zapíchli kravaři na pastvině tyč do země, na kterou pověsili věnec z chvojí. Poté od žerdi odstoupili na určitou vzdálenost a na dané znamení se k němu společně rozběhli. Pocta byla vzdávána tomu, kdo věnec chytil jako první. V průvodu, který se konal odpoledne, měl velmi důležitou funkci

³²⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 299.

³²⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno, 1888, s. 302.

³²⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno, 1888, s. 306.

³²⁹ ČEČETKA, František, Josef: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska.* Praha, 1900, s. 31.

vyvolávače. Lidé upletli ze chvojí kočárek, do něj posadili čtyř až pěti letého chlapce, kterého předtím krásně ustrojili, aby se podobal králi. Odpoledne procházeli vesnici, zastavili se u každého stavení i s králem a vyvolávačem, který měl za úkol upozornit domácí na příjezd malého krále. I děvčata mají svou královničku a chodí se svým průvodem před chlapci. Tyto tradice se také mění kraj od kraje, ba dokonce i vesnice od vesnice. Někde oba průvody chodily pospolu a rozdílnost byla také v attributech, které držely děti v kočárcích.³³⁰

7. Povinnosti venkovských dětí

Vesnické děti se musely mnohem dříve zapojit do chodu hospodářství než děti z měst. Je nezpochybnitelné, že měšťané vedli své syny k tomu, aby se z nich stali jejich nástupci v podnikání či obchodě.³³¹ Avšak stejně je tomu na vesnici, kdy jsou děti nepostradatelnou pracovní silou rodiny. Hry a zábava byly pouze oddechem od každodenních povinností a práce, ale velmi často je děti provozují například i při pasení dobytka. Chlapci i děvčata se většinou ujímají práce se zvířectvem, nejčastěji se z nich okolo čtvrtého roku stávají pastevci stád v doprovodu starších sourozenců. Děti povinné školní docházkou chodily na pastvu ráno a před odchodem do školy jsou vystřídány někým z hospodářství. Své práce se ujímají ihned po příchodu ze školy.³³² Děti bohatších sedláků dostávají nejprve na starosti pást husy a později se dostanou až k pasení krav a telat. Ostatní pasácci na ty, kteří jsou na mezi s krávou či telátkem, s údivem vzhlíželi. Děti chudých sedláků neměly tolik dobytka. Většinou mají pouze

³³⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno, 1888, s. 306 – 307.

³³¹ LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 140.

³³² DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 159 – 160.

kozy a ty pasou děti velmi nerady, protože jsou divoké a pravidelně jim utíkají. Nejmenší děti zprvu začínají pást husy, bez ohledu na to, zda se jedná o holku nebo kluka. Opatří si proutek a hlídají své stádečko nedaleko od domova. Pokud je v rodině více dětí pasou husy vždy ti nejmladší, postupně jsou benjamínci vystřídáni ještě mladším sourozencem.³³³

Ze začátku jara se dobytek chodí pást dvakrát za den, ráno a večer. Až k podzimu, kdy se den začíná krátit a přes den není takové horko, se dobytek pase celý den.³³⁴ Povětšinou jsou děti na pastvinách doprovázeny i jejich psy.³³⁵ S sebou si brávaly svačinu, šlo o krajíc chleba s vykrojeným důlkem, do kterého si daly kousek másla nebo sýra. Ti chudší si na pastvinách vždycky něco našli – zaječí zelí nebo šťovík. V létě si nasbírali maliny či třešně a na podzim si pekly brambory na ohni.³³⁶ Dobytek se začíná pást od května a pastva končí kolem období císařských hodů. Slavnostním dnem první pastvy jsou letnice. V tento den si většinou pasáčci krav vybírají ty nejlepší místa, kam budou chodit svůj dobytek pást. Chlapci si nalámou lipové větvičky, které mají je a dobytek ochránit před zlou mocí. Večer procházejí dědinou s upletenými tatary a až do půlnoci od sebe odhánějí zlé síly. Děvčata mezitím nachystají chlapcům něco k snědku. Podává se slanina, vejce, mléko a suché švestky. Všichni se po půlnoci společně ubírají na pastvinu. Tradicí bylo i to, že první den pastvy se kravám na ocas přivazuje červená mašle a potírají se jim rohy. Když se

³³³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 222 – 224

³³⁴ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 227.

³³⁵ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 172.

³³⁶ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888, s. 244 – 245.

kravař vrací domů, rodina jej poleje vodou, aby byl pak celý rok čilý a při pasení neusínal.³³⁷

Zábava na pastvinách je u dívek a chlapců odlišná. Chlapci se většinou sběhnou k sobě, aby si společně hráli. Kluci si většinou našli na pastvinách nějakého nováčka, který se musel starat o stáda těch starších, a ti se mohli věnovat své zábavě. Většinou šlo o pletení a výzdobu bičů, které pak používali na zahánění dobytka.³³⁸ Mladí pasácci se snaží napodobovat své otce nebo dědy nejen v pozitivním slova smyslu. Na pastvinách zkouší děti i poprvé kouřit. Většinou si doutník udělají z makoví nebo z vyřezané řepy, místo tabáku pak používají sušenou bramborovou nat'.³³⁹

Na rozdíl od chlapců dívky zůstávaly na pastvinách raději samy a zpívaly si.³⁴⁰ Děvčata čas na pastvinách také trávily pletením věnců z pampelišek nebo chrpy, hledaly čtyřlístky nebo vlčí máky a vyráběly si z nich panenky.³⁴¹ V knize *Naše děti* je sepsáno mnoho tradičních písniček, které zněly pastvinou po celý den. Každá z nich je ojedinělá a reflektuje všechny možné situace, do kterých se pasácci či pasačky můžou dostat.³⁴² Kravařky zpívají i národní písně. Z každého zákoutí se ozývá krásný dívčí zpěv, který dohromady splývá v národní koncert.³⁴³

³³⁷ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 227 - 229.

³³⁸ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 241.

³³⁹ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 167. I báseň Františka Douchy *Hojnost a pohodlí* reflektuje situaci, kdy děti propadají kuřáctví.

³⁴⁰ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 230.

³⁴¹ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 181.

³⁴² BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 230.

³⁴³ BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společně*. Brno 1888, s. 238.

Kromě pasení dobytka děti pomáhaly na zahradě, na poli nebo chodily sbírat jahody či borůvky. Také chodily do lesa na houby.³⁴⁴ Povinnosti se dětem nevyhýbaly ani v zimních měsících. V zimě děti pomáhají při mlácení obilí, kydání a vyvážení hnoje a sečou řepu, která se přidávala do potravy pro dobytek. Další typická činnost spojená se zimními večery je draní peří.³⁴⁵ S tímto ročním obdobím je velmi často spojena také bída. Mnoho dětí je v tento čas posíláno na práce do továren, aby alespoň trochu ulehčily svým rodičům.³⁴⁶ Například v okolí Velkého Meziříčí chlapci okolo čtrnáctého roku, po ukončení povinné školní docházky, nastupují do soukenických či tkalcovských továren. Nejprve pomáhali tovaryšům při jejich práci a až po uplynutí dvou let se mohli stát učedníky. V místních továrnách pracují i děvčata.³⁴⁷

K povinnostem dívek patřila starost o domácnost, zejména pomoc v kuchyni. V tomto momentě nemůžeme opomenout zmínit nejznámější kuchařku tehdejší doby, kterou sepsala Magdaléna Dobromila Rettigová. Ta ve své domácí kuchařce shromáždila recepty, ale také rady do domácnosti.³⁴⁸ Pro dívky bylo sepsáno mnoho knih, které je měly poučit, jak nejlépe zajistit plynulý chod domácnosti. Zajímavá je publikace *Dívka v domácnosti. Technologické a jiné v ženském hospodářství potřebné vědomosti*³⁴⁹, kterou sepsal Tomáš J. Ronek. Nejprve se kniha věnuje potravinám, které jsou dopodrobna popsány. K nim jsou připojeny také recepty, například jak správně upéct chleba. Rozsah této publikace je velmi zajímavý, jelikož se autor snažil

³⁴⁴ KOŠTÁL, Josef: *Dětský věk*. Praha 1891, s. 185 – 187.

³⁴⁵ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 161.

³⁴⁶ DOUCHA, František: *Dvě dívky aneb následky dobrého a špatného vychování*. 2. vyd., Praha 1875, s. 28.

³⁴⁷ DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893, s. 162 – 164.

³⁴⁸ RETTIGOVÁ, Dobromila, Magdaléna: *Domácí kuchařka, aneb: Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak je masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří, pečou a zadělávají; jak je tabule nejnovějším způsobem pokrývají; kromě mnohých jiných užitečných, v domácnosti newyhnutelně potřebných věcí*. Praha, 1857.

³⁴⁹ RONEK, J., Tomáš: *Dívka v domácnosti. Technologické a jiné v ženském hospodářství potřebné vědomosti*. Praha 1873.

dívčkám podat naprosto vyčerpávající informace.³⁵⁰ Další příručka, která dívčkám radí jak se stát dobrou hospodyní, je od Karla Šafránka *Domáci hospodyně. Důležité pokyny našim hospodyňkám*. Autor dívčkám radí, jak topit v kamnech, pečovat o dobytek, jak se starat o oděv a prádlo nebo jak vést účty.³⁵¹

³⁵⁰ RONEK, J., Tomáš: *Dívka v domácnosti. Technologické a jiné v ženském hospodářství potřebné vědomosti*. Praha 1873, s. 4 – 6.

³⁵¹ ŠAFRÁNEK, Karel: *Domáci hospodyně. Důležité pokyny našim hospodyňkám*. Chrudim 1895.

Závěr

Má magisterská práce měla za cíl zmapovat život dětí na venkově ve 2. polovině 19. století na základě sbírek o lidové slovesnosti. Tyto sbírky sepsali především etnografové, kteří v nich zachycovali tehdejší mravy, tradice a zvyky na vesnicích. Abych lépe vystihla podstatu dětství na venkově, rozhodla jsem se ho porovnávat s dětstvím ve městě.

Nejprve jsem se zaměřila na samotný příchod nového člena do rodiny. Porod mohl probíhat za velmi dramatických okolností a bylo naprosto běžné, že děti i matky při něm umíraly. S touto tragickou událostí bylo spojeno mnoho představ, které měly matkám ulehčit jejich trápení. Pokud vše proběhlo v pořádku a matka s dítětem porod přežily, začala nová etapa jejich životů. Z pramenů bylo možné vysledovat, že otec upřednostňoval za prvorozeného potomka syna, který byl jeho následovníkem. Dívka byla ekonomickou přítěží rodiny, jelikož rodinu ochudila o majetek skrze věno. Také jsem se čtenářům pokusila přiblížit první minuty novorozeněte na světě. Novým trendem 2. poloviny 19. století, který se pojí k příchodu nového člena do rodiny, bylo posílání oznámení o narození potomka rodině a příbuzným.

Velký rozdíl mezi vesnicí a městem byl v pojetí křtu. Na vesnicích bylo dítě křtěno na druhý den po porodu. To ve městech nebylo pravidlem a čas mezi narozením a křtem se prodloužil až na šest týdnů. Také prostor, kde se dítě křtilo, byl odlišný. Na vesnicích bylo tradičně dodržováno, že dítě bylo křtěno v kostele. Ve městech na konci 19. století se křtilo mnohem více doma. Na vesnicích bylo kmotrovství posláním, ve městech sehnat kmotra bylo mnohem složitější. To vypovídá o tom, že na vesnicích mají lidé k Bohu mnohem bližší vztah než ve městech.

V rámci kapitoly, která pojednává o péči dětí, je nejmarkantnější rozdíl mezi městem a vesnicí využívání služeb kojných. Pro vesnické matky bylo potupou, když musely těchto služeb využít. K tomuto řešení se uchýlovaly pouze v nejnútnejších případech, kdy trpěly nemocí nebo nedostatek vlastního mateřského mléka. Naopak ve městech se kojná stala módním trendem. Dle mého názoru se matky z měst vzdávaly své mateřské povinnosti i na základě lepší dostupnosti umělé náhradní výživy, která byla dostupná v lékárnách. S péčí o dítě souvisí také doba spánku. Autoři sbírek si všímají, že módní trend používání kočárků na konci 19. století se dostává také na vesnici. Avšak s lítostí konstatují, že ručně malované a vyřezávané kolébky byly atributem vesnice. Vzhledem k tomu, že rodiny se jich na vesnicích s příchodem trendu kočárků zbavují, ochuzují tím národ o důležitý prvek lidové kultury.

V práci se zaměřuji také na vztahy v rodině. V knize Mileny Lenderové³⁵² je prezentován názor, že matky měly ke svým dětem spíše vlažný vztah. Konkrétně zmiňuje matky z vesnic, které chtěly touto drsností vychovat ze svých potomků individuality připravené na krutý svět. Avšak na základě pramenů jsem poukázala, že toto tvrzení není zcela správné. Jelikož jsem čerpala ze sbírek lidových tradic, velmi často se v nich objevují snahy o sepisování oblíbených venkovských říkadel, ukolébavek či modlitbiček pro děti. Většina z těchto říkadel je doprovázena blízkými dotyky dítěte s matkou, a proto reflektují jejich láskyplný vztah. Práce dále poukazuje na silnou autoritu otce v rámci rodiny, která je zakotvena také v zákonech. Se vztahy v rodině se pojí také výchova dětí. Ta je především zaměřena na duchovní aspekt. Z pramenů vyplývá, že výchova byla mnohem striktnější, než je dnes. A největší důraz byl kladen na poslušnost dětí. Zajímavé bylo pojetí trestů na vesnicích. Jak jsem již

³⁵² LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 147.

zmiňovala, František Bartoš popsal ve svých pramenech dětskou mytologii, která byla typicky spjatá s dětmi na vesnici.

Je potřeba konstatovat, že děti na vesnicích trávily mnohem více času hraním her a pobytu na čerstvém vzduchu. V tomto byla vesnice městským matkám příkladem. Děti z měst jsou více omezeny prostorem, jelikož bylo nepatřičné, aby si děti z měšťanských rodin hrály na ulicích. Dokonce byly omezeny zákonem, který zakazoval, aby pražské děti provozovaly míčové sporty. Analýzou pramenů jsem čtenářům představila typickou dětskou zábavu na vesnicích. Jejich zábava probíhala především v symbióze s přírodou, která je od narození obklopovala. Také jsem se zaměřila na dobové hračky. Jejich funkce je v pramenech velmi diskutována, jelikož skrze hračky se dítě mohlo mnohem více rozvíjet. Zejména pokud se jednalo o jejich fantazii či motoriku.

Dalším rozdílným faktorem v pojetí dětství na vesnici a ve městě je zapojování dětí do domácích prací. Děti z vesnic se musely velmi brzy zapojit do chodu hospodářství. Již od čtvrtého roku v doprovodu svých starších sourozenců tráví většinu času na pastvině. František Bartoš si všímá, že i na pastvině lze rozeznat sociální postavení dětí. Ty z chudších poměrů na pastvině hlídají kozy, ty z bohatších rodin pasou například krávy. Zavedení všeobecné školní povinnosti tento čas povinností narušila. I to bylo důvodem, že toto nařízení nebylo mnohými rodiči respektováno a své děti do školy neposílali.

Mou ambicí bylo přispět alespoň trochu k novému poznání o dětech na vesnici. Každá z mých jednotlivých kapitol by vydala na samostatnou publikaci založenou na českých dobových pramenech, jelikož 2. polovina 19. století byla na tato díla čínorodá. Ke každému z témat obsažených v mé práci nalezneme v archivech i knihovnách velké

množství pramenů různých druhů, od poezie po pedagogické příručky. Avšak i přesto jsem během psaní našla některá témata, která by stála za badatelskou pozornost. Během výzkumu jsem se ve třetím čísle *Malého čtenáře* sedmnáctého ročníku seznámila s článkem od Ladeckého Jana. Obsahem článku je seznámení s divadelním představením, ve kterém ztvárnila hlavní postavu mladá dívka jménem Aninka Budilova. Ta se stala divadelní hvězdou, jelikož byla nejmladší dětskou herečkou své doby. Dívka začala hrát již ve čtyřech letech v divadle v Plzni se svým tatínkem. Tento článek mne navedl na myšlenku, že vhodným tématem k dalšímu zpracování jsou dětské idoly v 19. století.³⁵³ Další dílo s názvem *Dětské kratochvíle*³⁵⁴, které je koncipováno na principu komiksu, mne přivedlo na myšlenku prozkoumat, zda komiksy v 19. století vycházely, a jestli ano, zda byly u dětí oblíbené.

³⁵³ LADECKÝ, Jan: *Nejmladší česká herečka*. Malý čtenář. Kniha české mládeže, roč. 17, Praha 1897 – 1898, s. 37 – 38.

³⁵⁴ *Dětské kratochvíle*. Dvanáct malovaných obrázků. Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

Seznam pramenů

BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888, s. 31.

ČEČETKA, J., František: *Od kolébky do hrobu. Lidopisné obrázky z Poděbradska.* Praha 1900.

Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků. Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

DOUCHA, František: *Dvě dívky aneb následky dobrého a špatného vychování.* 2. vyd., Praha 1875

DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní.* Velké Meziříčí 1893.

HAKL, Bohumil: *Dětské hry. Vychovatelské pojednání se sbírkou příkladů, zvláště pro rodiče, národní učitele a vychovatele.* Praha 1872.

HANUŠOVÁ, Klemeňa: *Dětský tělocvik. Návod, jak dívky útlého stáří cvičiti pohybem zdravě zaměstnávati.* Praha 1883.

KOŠŤÁL, Josef: *Dětský věk.* Praha 1891.

KRONBAUER, R., Jaroslav: *Bez matek a bez otců.* Praha 1899.

MOŠNER, J., František: *Babictví.* Olomouc 1837.

MOŠNER, J., František: *Pěstounka čili vychovávání malých dítek mimo školu.* Brno 1851.

PALICE, Antonín: *Šlechtnost' v rouše příkladů veršem i prosou.* Praha 1884.

PEČÍRKA, Josef: *Domácí lékař. Učení o člověku ve stavu zdravém i chorobném.* Praha, 1877.

PODĚBRADSKÝ, Václav: *Vánoční strom.* Praha 1863.

RETTIGOVÁ, Dobromila, Magdaléna: *Domácí kuchařka, aneb: Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak je masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří,*

pečou a zadělávají; jak je tabule nejnovějším způsobem pokrývají; kromě mnohých jiných užitečných, w domácnosti newyhnutelně potřebných věcí. Praha, 1857.

RONEK, J., Tomáš: *Dívka v domácnosti. Technologické a jiné v ženském hospodářství potřebné vědomosti.* Praha 1873.

SPRINGEROVÁ, Jenny: *Domácí lékařka. Kniha poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických i lékařských.* Praha, s. 764 - 766. (datum vydání neuvedeno)

ŠAFRÁNEK, Karel: *Domácí hospodyně. Důležité pokyny našim hospodyňkám.* Chrudim 1895.

TESAŘ, František: *Jak laskavá matka aneb pěstounka vychovává 3 – 6leté dívky.* Praha 1882.

TESAŘ, František: *Matka vychovatelka dítek.* Praha 1877.

TESAŘ, František: *Základové vychovávání s dodatkem o duševním vzrůstání dítek a vychovávání dívek.* Praha 1874.

TĚCHONICKÝ, František: *Hry, hračky a hádanky.* Klatovy 1871.

VESELÝ, Josef: *Dívka její vychování a určení.* Praha 1881.

Seznam literatury

BREJCHOVÁ, Jitka: *Kulisy dětství a jeho svět v 19. století.* České Budějovice 2007. (Obhájená diplomová práce)

FUKSOVÁ, Monika: *Studijně-dokumentační středisko Františka Bartoše.* Brno 2016, s. 10. (Obhájená bakalářská práce)

HALÍŘOVÁ, Martina; JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena: *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914 – 1918.* Praha 2015.

JIRÁNEK, Tomáš; LENDEROVÁ, Milena; MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009.

KOHOUT, Jan: *Josef Košťál. Národopisec a jeho dílo*. Brno 2009. (Obhájená bakalářská práce)

LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*. 2. vyd., Praha 2016.

LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha 2016.

Resumé

This diploma thesis is focused on children living in the rural areas in the second half of 19th century. The sources concerning our topic come particularly from ethnographers and folk tradition collectors across our state. This thesis contains chapters regarding childbirth and his baptizing. Following chapters deal with care including children's diet, bathing, hygienic habits and sleep. Related to the sleep there are mentioned sleep-inducing rituals, such as lullabies and prayers. Next important part of child welfare is clothing. This work further reflects relationships in the family, above all, relationship between the child and the mother. These relationships along with religious belief are aspects that determine child's upbringing. Among ways of upbringing we count punishment as well and that is why this work deals with it. Last but not least aspect of upbringing of rural children is the presence of foster mother, who influenced them deeply, even in their adulthood. When speaking about children, we have to mention inseparable topic as well - children's amusement, mainly outdoor activities. And these activities are related to children's duties in their homestead.

Obrazové a textové přílohy

Ha - jej ny - nej ma - li - čké, ma - ma kó - pí
A sta - řen - ka če - pi - čko, za to ma - ló
stře - ví - čke a ta - tí - nek pá - sek, za me - ší vo -
sle - pi - čko a dě - dó - šek ka - bá - tek za sla - měn - ko
cá - sek.
ka - dlá - tek. *)

Jadrnější a významnější kolébavky zpívají děti uherští Slováci, na př.

synkovi :

Bůvaj že mi bůvaj, len sa něnadívaj,
pôjďem ta do pola, lapíra ti sokoľa;
ulapím sokoľa i a zlatú stužičku,
hajaj že mi hajaj, mój zlatý Janičku.

děvčátku :

Haja že mi haja, pôjděme do hája,
naberieme květa, obložíme dieťa.

Obr. 1: Úryvky ukolébavek i s notovým záznamem.

Zdroj: BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné.* Brno 1888.

6. Prší, prší jalovec, pásli sme tam pět ovec,
a šestého berana se zlatýma rohama.
Kdo ty rohy najde, padesát mil zajde.
Kačenka jich našla, padesát mil zašla.
Skoč Kačenko, do vody pro ty čtyry jahody.
Nač bych já tam skákala, sukničku si máčala?
Kde bych já ju sušila?
U maměnky v kútku, na zeleném prútku.
Prútek se jí zlámal, šváb se jí ukázal.
A vy paní kmotřenko, požčajte nám kotla,
budem vařit švábovicu, a dáme vám na ližicu.
7. Co's, Karličku, co's dělal, že's košilku zamazal?
Honili mě honci se zlatejma zvonci,
vyhnali mě na kopeček, dali mi tam bubineček,
na bubinek bum bum, na citeru tra tra,
na housličky tydli tydli tum.
8. Bum bum na dveři, přijeli k nám dva kněží,
ptali se na Janka, Janek není doma,
pase koně na výhoně, černým bičem pošlahuje;
černá hus, bílá hus, a ty pane Floriane, ty si dus.
9. Večeřa je na stole: lyžky sú na stodole,
kdo pro ně poleze, tomu hlava obleze.
Kača pro ně lezla, hlava jí oblezla.
10. Sedí vlk pod dubem, hrá v karte s holubem.
Hulobičku, dé vajíčku,
vajíček je málu, na tu panský stádu,
panský stádu běží, a pan hrabě leží.

o

Obr. 2: Úryvky říkadel.

Zdroj: BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888.

Jest-li nedáš pokojíčka,
hodíme tě do rybníčka
a z rybníčka do Dunaje,
chyt si ho tam, hastrmane! *Radostín.*

Houpy, houpy, houpy, kočky snědly kroupy,
kořata se hněvaly, že jim taky nedaly.
Henčí, henčí (hejčí, hejčí), není doma krejčí,
jel do Brna pro salát,
není doma, (nevrátil se) dosavad;
jel do Brna pro koření,
že si salát okoření.

Houpy, houpy, kočky snědly kroupy
a ti mladi mňoukali,
že jim taky nedaly. *V. Mez., Křížanov.*

Hejny, hejny, hejušky,
šel František na hrušky
nemohl vlézt, ani slézt
ani jednu hrušku sněst.

Hajej, hajej, nynej, nynej.
ty jseš můj a žádněj jinej;
maminka tě, jedinký,
nedá za svět celinký.
Rychtářova Karolinka,
ta již doma dávno spinká;
sousedovi ti jdeš spat,
Maruška nechce hajinkat.
Dědoušek jí koupí taky
pěkný malovaný šaty,
a babička čepičku
za tu černou slepičku. *V. Meziříčí.*

Henčí, henčíci,
má očička kořiči
a hlavičku jak sova,
jsou to děti z Tasova;
má hlavičku skopovou,
nepůjdem tam za tebou. *Jabloňov.*

Naše malá Kačenka
to je hodná dcerunka;
ona ráno časné vstává,

Obr. 3: Úryvky říkadel.

Zdroj: DUFEK, Josef: *Naše Horácko jindy a nyní*. Velké Meziříčí 1893.

Byla jedna kuřička
a ta ňubala zrnečka.
Vykutala hnízdečko
a snesla tam vajíčko
a křičela: kokovdák,
snesla sem vajíčko za paták!
Poř se, kokotku, podívat!
A kokotek odpověděl: Kykyryhýýý,
šel bych se podívat nemám kdýýý!
Kuřička šla se podívat,
co dělá kokotek, a zatím maminka jí vzala vajíčko.
Kuřička se vrátila
a všecka polekána křičela:
Krad, krad, krad! A ptala se
holoubka: Holoubku, nevíš,
kdo mi vzal vajíčko?

Obr. 4: Pohádka ze Slezska od Františka Bartoše.

Zdroj: BARTOŠ, František: *Naše děti. Jejich životy v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poezii, zábavy a hry i práce společné*. Brno 1888.

Obr. 5: Úvodní strana sbírky obrázků o každodennosti dětského života.

Zdroj: *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků*. Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

Obr. 6: Ilustrace popisující dětskou zábavu uvnitř domu.

Zdroj: *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků*. Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

Obr. 7: Ilustrace popisující dětskou hru.

Zdroj: *Dětské kratochvíle. Dvanáct malovaných obrázků.* Praha 1881. (sbírka obrázků vyšla v nakladatelství B. Stýbla)

Anotace

Jméno a příjmení:	Kristýna Prokešová
Fakulta:	Filozofická fakulta
Katedra:	Historie
Vedoucí práce:	Mgr. Radmila Švaříčková Slabáková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2019
Název práce:	Život dítěte na venkově ve 2. polovině 19. století očima sběratelů lidových tradic
Název v angličtině:	The rural life of a child in the second half of 19th century from folk tradition collector's point of view
Anotace:	Diplomová práce je zaměřena na děti žijící na venkově ve 2. polovině 19. století. Prameny, které pojednávají o našem tématu, sepsali zejména etnografové a sběratelé lidových tradic napříč naší zemí. Práce obsahuje kapitoly týkající se narození dítěte a jeho křtu. Následují kapitoly týkající se péče, se kterou jsou spjata dětská strava, koupele a hygiena a spánek. Se spánkem jsou spojeny uspávací rituály v podobě ukolébavek a modliteb. Důležitou součástí péči o dítě je také oděv. Práce bude dále reflektovat vztahy v rodině, především mezi dítětem a matkou. S tím je úzce spjata výchova dítěte, která je silně ovlivněna vírou. Mezi výchovné prostředky řadíme i tresty a z toho důvodu se jim práce také věnuje. V neposlední řadě je výchova vesnických dětí spjata s postavou pěstounky, která na ně měla silný vliv i v dospělosti. K dětem neodmyslitelně patří zábava, především hry na čerstvém vzduchu. A s pobytem na čerstvém vzduchu souvisí i dětské povinnosti okolo hospodářství.
Klíčová slova:	Děti, venkov, život na venkově, 2. polovina 19. století, lidová kultura, tradice, zvyky
Anotace v angličtině:	This diploma thesis is focused on children living in the rural areas in the second half of 19th century. The sources concerning our topic come particularly from ethnographers and folk tradition collectors across our state. This thesis contains chapters regarding childbirth and his baptizing. Following chapters deal with care including children's diet, bathing, hygienic habits and sleep. Related to the sleep there are mentioned sleep-inducing rituals, such as lullabies and prayers. Next important part of child welfare is clothing. This work further reflects relationships in the family, above all, relationship between the child and the mother. These relationships along with religious belief are aspects that determine child's upbringing. Among ways of upbringing we count punishment as well and that is why

	<p>this work deals with it. Last but not least aspect of upbringing of rural children is the presence of foster mother, who influenced them deeply, even in their adulthood. When speaking about children, we have to mention inseparable topic as well - children's amusement, mainly outdoor activities. And these activities are related to children's duties in their homestead.</p>
Anglická klíčová slova:	Children, country, country life, the second half of the 19th century, folk culture, tradition, habits
Rozsah práce	95 stran
Jazyk práce:	čeština